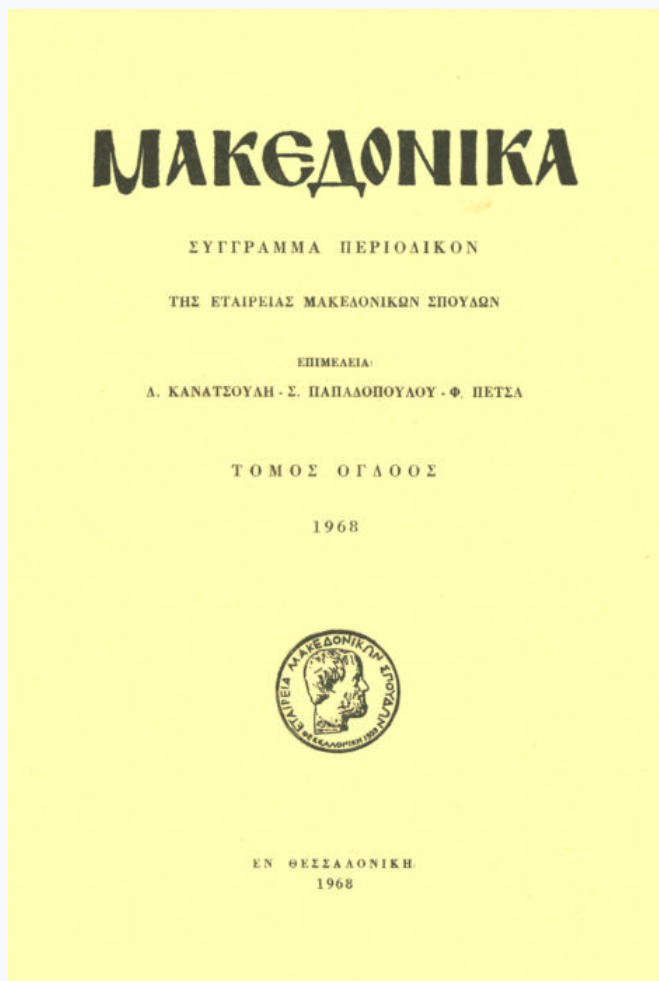

Μακεδονικά

Τόμ. 8, Αρ. 1 (1968)

Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού Αγώνα

Δημήτριος Α. Πετρόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.309](https://doi.org/10.12681/makedonika.309)

Copyright © 2014, Δημ. Α. Πετρόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετρόπουλος Δ. Α. (1968). Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού Αγώνα. *Μακεδονικά*, 8(1), 323–364.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.309>

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Βαθυστόχαστη ή ελληνική ποίηση και ή πεζογραφία που έχουν για θέμα τους ένα από τα πιο συνταρακτικά και τα πιο αίματηρά ελληνικά γεγονότα των αρχών του αιώνα μας, τον Μακεδονικό αγώνα. Αίμα και δάκρυ στάζουν οι πολυάριθμες σελίδες τους, γραμμένες από δοκίμους ποιητές και συγγραφείς. Απόκοντα έρχεται, σά γερασμένη και πολυπικραμένη αδελφή, ή ποίηση του λαού, για νά τραγουδήση και κλάψη και αυτή με τη σειρά της τον άνθρωπο, τον πατριώτη, που θυσιάστηκε στον αγώνα. Δεν έχει τις πτήσεις της λογίας ποιήσεως· μιλάει σε μιὰ γλώσσα άλλης εποχής, της εποχής της κλεφτουριάς. Έχει όμως και ανατάσεις και δεν της λείπει ή ελκίρνεια.

Τήν ποίηση αυτή, σε όλες της τις μορφές, θέλει ή μελέτη αυτή νά παρουσιάση όσο το δυνατό ολοκληρωμένη. Γι' αυτό το σκοπό δημοσιεύονται παρακάτω, με ιστορικές και κριτικές σημειώσεις, 56 ποιητικά κείμενα αναφερόμενα στο Μακεδονικό αγώνα. 30 από αυτά προέρχονται από άδημοσίευτα χειρόγραφα του Κέντρου Έρευνας της Έλληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και από δική μου συλλογή· τα άλλα 26 αναδημοσιεύονται από παλαιότερα βιβλία ή μελέτες.

Στο προεισαγωγικό τουτο σημείωμα αισθάνομαι την υποχρέωση νά ευχαριστήσω εκείνους που βοήθησαν στην περισυλλογή των τραγουδιών, και ιδιαίτερα τον διευθυντή του Κέντρου Έρευνας Έλληνικής Λαογραφίας καθηγητή κ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, που παρεχώρησε τα συγκεντρωμένα στο Κέντρο τραγούδια, τον κ. Στέφανο Ήμελλο, συνεργάτη του ιδίου Κέντρου, που πρόθυμα βοήθησε στην αντιγραφή των κειμένων, και τον διευθυντή του Ίδρυματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου κ. Βασίλειο Λαούρδα, που έθεσε στη διάθεσή μου τη σχετική βιβλιογραφία.

Κάθε φορά που ασχολούμαι με ιστορικά δημοτικά τραγούδια, μου έρχεται στο νοῦ ή γνώμη του Άριστοτέλη για τη διαφορά μεταξύ ποιήσεως και ιστορίας: «... φιλοσοφώτερον και σπουδαιότερον ποιήσις ιστορίας ἐστίν· ή μὲν γάρ ποιήσις μᾶλλον τὰ καθόλου, ή δὲ ιστορία τὰ καθ' ἑκαστον λέγει»¹. Σύμφωνα με τη σοφή αυτή παρατήρηση του μεγάλου Σταγειρίτη, δεν θά πρέπει νά περιμένη κανείς ιστορικές ακρίβειες και λεπτομέρειες από

---

1. Ποιητική 1451α.

τὴν ἀνάλυση δημοτικῶν ποιητικῶν κειμένων, ἀλλὰ τὰ «καθόλου», τὴν ἀπήχηση πού εἶχαν στὴν ἐποχὴ τους τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ οἱ ἐνέργειες ἱστορικῶν προσώπων. Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς δὲν ἀραδιάζει γεγονότα σὲ στίχους, ὅπως ὁ κρητικὸς ριμαδόρος, ἀλλὰ συγκινεῖται ἢ ἐνθουσιάζεται ἀπὸ ὅσα βλέπει καὶ ἀκούει καὶ τὴ συγκίνηση καὶ τὸν ἐνθουσιασμό του ἔρχεται νὰ ἐξωτερικεύσῃ σὲ λίγους, ἀλλὰ ἐκφραστικούς στίχους, στίχους χαρᾶς ἢ στίχους λύπης, εἴτε γιὰ νὰ ἐπαινέσῃ καὶ νὰ ἐξυμνήσῃ κάποιο ἥρωικὸ πρόσωπο ἢ ἡρωικὴ πράξη, εἴτε γιὰ νὰ θρηνήσῃ γιὰ κάποια μεγάλη ἀπώλεια ἢ συμφορά. Ἔτσι μὲ τοὺς στίχους του παραδίδει στὴν αἰωνιότητα κάτι πού συνεκλόνησε τὸν συναισθηματικὸ του κόσμο.

Τὰ ἥρωικὰ τραγοῦδια δὲν γίνονται σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, ἀλλὰ μόνον σ' ἐκεῖνες πού τὶς διαπνέει ἡρωικὸ πνεῦμα, πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ μέγала γεγονότα, τὰ ὁποῖα βαρύνουν πολὺ στὴν πλάστιγγα πού καθορίζει τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔθνων. Ἀπὸ τέτοια ἡρωικὴ ἐποχὴ προέρχονται τὰ ἀκριτικά καὶ τὰ κλέφτικα τραγοῦδια. Ἡρωικοὶ εἶναι καὶ οἱ χρόνοι, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὴ μελέτη αὐτή. Προηγούμενα καὶ παρασκευαζοῦν τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912-1913, πού ἔκριναν ἀποφασιστικά τὴν τύχη τοῦ βορείου ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἄλλων παραμεθωρίων βαλκανικῶν λαῶν.

Μετὰ τὸν ἀτυχή γιὰ τὴν Ἑλλάδα πόλεμο τοῦ 1897 μαρasmus καὶ πολιτικὴ ἀπογοήτευση κυριαρχοῦν στὴ χώρα μας. Ἡ ἀπογοήτευση ὅμως αὐτὴ φέρνει καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν ζωντάνων στοιχείων τοῦ ἔθνους. Ἀνάταση καὶ προθυμία γιὰ θυσίες καὶ ὀλοκαυτώματα διακρίνουν πολλοὺς νέους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Γειτονικοὶ βαλκανικοὶ λαοί, Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι, κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ «μεγάλου ἀσθενοῦς», τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, διαβλέπουν τὸ τέλος τοῦ διεφθαρμένου καὶ σὲ παρακμὴ πλέον κυριάρχου, καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν πτώση του καὶ νὰ διαφεντεύσουν ὅσο τὸ δυνατόν εὐρύτερο μακεδονικὸ χωρὸ. Μὲ τὸν ἐπίζηλο γιὰ τοὺς νέους τίτλο τοῦ «Μακεδονομάχου» ξεκινοῦν ἐθελοντικά Ἕλληνες ἀπὸ ὅλες τὶς γωνιές τῆς ἐλεύθερης ἐλληνικῆς γῆς, ἀπὸ τὰ βόρεια ὡς τὰ νότια ἄκρα τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου καὶ, ἀρματωμένοι ψυχικὰ καὶ ὕλικά, προχωροῦν πρὸς τὴ χώρα τῶν ὀνείρων τους, τὴν γῆ τῆς ἐπαγγελίας, τὴ Μακεδονία. Ἡ ἐθνικὴ τους ἱστορία τοὺς φωτίζει καὶ τοὺς φανατίζει ἢ συναισθηση τοῦ δικαίου των. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς κλονίσῃ τὴν πίστη, ὅτι ὁ ἀγώνας τους εἶναι ἀγώνας ἱερός, ἀγώνας ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Θεωροῦν τιμὴ τους νὰ δώσουν τὴ ζωὴ τους στὸν ἀγώνα.

Τὴ διάχυτὴ αὐτὴ ἀγωνιστικὴ διάθεση προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσῃ καὶ κατευθύνῃ ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρεία», πού ἱδρύεται στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα τὸ 1894 μὲ σκοπὸ «τὴν ἀναζωογόνησιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, τὴν

ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τῶν δούλων Ἑλλήνων καὶ τὴν παρασκευὴν τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν διὰ πάσης θυσίας». Οἱ πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους ἐθελοντὲς εἶναι πολλοὶ καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς κοινωνικὰς τάξεις. Πρῶτοι καὶ καλύτεροι ὁ Μπρούφας, ὁ Παῦλος Μελάς, ὁ Τέλλος Ἀγρας, ὁ Γαρέφης, ὁ Φούφας, ὁ Βάρδας κ.ἄ. Οἱ περισσότεροι ἐγκαταλείπουν οἰκογένειες, πλούτη καὶ εὐμάρεια καὶ ἄφοβα αὐτοεπιστρατεύονται, ἂν καὶ γνωρίζουν, ὅτι ἡ πιθανότερη ἔκβασις τοῦ ἐγχειρήματός τους εἶναι νὰ ἀφήσουν τὰ κόκκαλά τους στὴ Μακεδονία.

Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀγωνιστὰς, ποὺ τόσο πρόθυμα προσφεραν τὴ ζωὴ τους στὸν ἐθνικὸ ἀγώνα, ὁ Ἑλληνας λαϊκὸς ποιητὴς, ὁ ἄγνωστος ποιητὴς, ἐξύμνησε μὲ τὸ τραγούδι του. Τὸ νεώτερο τραγούδι κινεῖται μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ παλαιότερου, τοῦ κλέφτικου. Ἄλλοτε εἶναι ὁλόκληρο τὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ παρουσιάζεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μακεδονομάχου, ἄλλοτε δανεῖζεται ὀρισμένες μόνον λέξεις ἢ στίχους, προοιμίων προπάντων· πάντοτε ὅμως δὲν χάνει τὴν ἀτομικὴν του φυσιογνωμία, ἐξαίροντας τὴν δράση τοῦ Μακεδονομάχου.

Ὅταν κανεὶς ἀκοῦη ἢ διαβάξῃ τὰ τραγούδια τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ λαϊκοὶ ποιητὲς ἔχουν ἤδη ἀξιολογήσει τὴν προσφορά κάθε ἀγωνιστῆ καὶ ἔχουν συνθέσει γιὰ τὸν καθένα καλύτερα ἢ χειτερα τραγούδια. Γιὰ τὸν Παῦλο Μελά λ.χ. τὰ τραγούδια εἶναι περισσότερα καὶ μερικὰ ποιητικῶς ἀρτιότερα. Ὑστερα ἔρχονται σὲ ποιητικὴ ἀξία τὰ τραγούδια τοῦ Μπρούφα, τοῦ Γαρέφη, τοῦ Τέλλου Ἀγρα, καὶ ἄλλων ἀκόμη. Νομίζει κανεὶς ὅτι στὰ τραγούδια αὐτὰ ἔχουμε ἱεραρχημένη ποιητικὴ συγκίνησις, ἀνάλογα μὲ τὴν προσπάθεια καὶ τὸ ἔργο τοῦ κάθε Μακεδονομάχου. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τοῦ Γάλλου ἐκδότη ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Cie de Marcellus¹, ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἡ δημοτικὴ ποίησις δὲν εἶναι μόνον ὁ καθρέπτης τοῦ πνεύματος, τῆς ἐξυπνάδας καὶ τῶν καλαισθητικῶν ἀρετῶν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀκόμη ἓνα οὐσιῶδες μέρος τῆς ἱστορίας του.

Υπάρχουν ἐν τούτοις Μακεδονομάχοι, ὅχι κατώτεροι ἀπὸ ἄλλους σὲ ἀξία, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔγιναν τραγούδια, ἢ ἔγιναν μόνον ἐφήμερα ψευτολόγια στιχουργήματα. Ἐδῶ παίζει ρόλο ὁ παράγων τύχη. Πρέπει νὰ εἶναι καὶ τυχερὸς κανεὶς, γιὰ νὰ βρεθοῦν ἄνθρωποι ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσουν τὸ ἔργο του καὶ νὰ τὸ τοποθετήσουν στὴ θέση ποῦ τοῦ ἀνήκει.

Τὰ τραγούδια τοῦ Παύλου Μελά

Ἡ κυριότερη μορφή τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα εἶναι ὁ Παῦλος Μελάς.

1. Chants populaires de la Grèce moderne, Paris 1860, σ. XII.

Είναι αμφίβολο αν χωρίς τον Παύλο Μελά θα άρχιζε ο αγώνας και είναι επίσης άβέβαιο αν χωρίς τον θάνατό του θα έπαιρνε γρήγορα τις διαστάσεις που πήρε. Είχε λάβει μέρος ο Μελάς σε επανειλημμένες μυστικές αποστολές για τη μελέτη της καταστάσεως στη Μακεδονία. Τον Αύγουστο του 1904 επί κεφαλής ομάδα από 35 άνδρες εισήλθε στο κατεχόμενο από τους Τούρκους μακεδονικό έδαφος ως αρχηγός των ανταρτικών Σωμάτων Μοναστηρίου και Καστοριάς. Βρισκόταν στο χωριό Στάτιστα της Καστοριάς στις 13 'Οκτωβρίου 1904, όταν προδόθηκε από τη βουλγαρική συμμορία του Μήτρου Βλάχου στους Τούρκους και τον σκότωσαν.

Κανένα άλλον εθνικό αγωνιστή στους νεότερους χρόνους δεν τραγούδησαν οι Έλληνες και δεν έκλαψαν τόσο εγκάρδια όσο τον Παύλο Μελά. Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι ο Μελάς αντιπροσωπεύει «όλην την ιδεολογίαν του αγώνος», καθώς γράφει ο Κ. Μαζαράκης στις αναμνήσεις του¹, αλλά για τη μεγαλύτερη λαϊκή συγκίνηση από το θάνατό του συνετέλεσε και το γεγονός ότι, προερχόμενος από άρχοντική οικογένεια, δεν δίστασε ν' απαρνηθί πλούτη, ειζωία, οικογένεια και νά ύπακούση στη φωνή του εθνικού καθήκοντος. Το γεγονός αυτό βαρύνει ιδιαίτερα στη συναισθηματικότητα του ελληνικού λαού.

Τα τραγούδια για τον Μελά είναι διαφόρων τύπων και μορφών. Το πλέον διαδεδομένο σ' όλη την Ελλάδα είναι εκείνο που παρουσιάζει τον Παύλο νά ζητή νά μάθη από νέες ποιιά είναι ή στρατιωτική κατάσταση στον τόπο τους. Νέο παλληκάρι είναι ο Παύλος και από νεάνιδες ζητεί πληροφορίες. Ίδου ένα από τα σχετικώς καλά κείμενα του τύπου αυτού:²

- Κορίτσια από την Καστοριά κι απ' τη Μακεδονία,
για έλᾱτε μιᾱ παρακά, για έλᾱτε τρεῖς και πέντε,
κάτι νά σᾶς ρωτήσουμε και σεις νά μᾶς ειπῆτε:
μὴν εἶναι Τοῦρκοι στὸ χωριό, μὴν εἶναι καὶ Βουλγάροι;
- 5 - Ποιὸς εἶσαι σὺ ποὺ μᾶς ρωτᾶς καὶ θέλεις γιὰ νά μάθης;
- Ἐγὼ εἶμαι ὁ Παῦλος ὁ Μελάς. . . . .³

1. Κ. Ι. Μαζαράκης, 'Ο Μακεδονικός Ἀγών (Ἀναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σ. 24.

2. Χειρόγρ. Κέντρου Ἑρεῖνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.) ἀριθ. 1551, σ. 3 (συλλογὴ Περ. Γιαννοπούλου, Σκληροῦ Ὀλυμπίας).

3. Στὸ χειρόγραφο τὸ τραγούδι συνεχίζεται μὲ στίχους ἄσυνῆθιστους σὲ δημοτικὸ ποιητικὸ κείμενο:

... στὸν κόσμο ξακουσμένος,

πῶς ταράζει τὴν Τουρκία καὶ τὴ Μακεδονία.

- Δὲν εἶν' στρατιῶτες στὸ χωριό, δὲν εἶναι καὶ Βουλγάροι.

Ἡ μουσικὴ καταγραφὴ τοῦ τραγουδιοῦ, καθώς καὶ τῶν ἐπόμενων, ἔγινε ἀπὸ τὸν μουσικὸ κ. Σπυρ. Περιστέρη, τὸν ὁποῖο εὐχαριστοῦμε θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῇ.

Ἐλευθεροῦ ρυθμοῦ Ἀργά. ♩ ≈ 50

Ὠ-ρέ, Κο-ρί-τσιά-πο ν.ά-πο τὴν Κα-στο-
 ριά, ὦ-ρέ, κι'ὰπ' τὴ Μα-δο-
 νί-α, ἄ!
 ρέ, κά-τι δὰ σὰς, ἄν-
 τι, κο-ρί-τσιά
 μου, κα-τι-δὰ σὰς ρω-τή-σω
 ὦ-γώ

Ἀρτιότερη ποιητικά εἶναι ἡ παραλλαγή, ἡ δημοσιευμένη ἀπὸ τὴν Εἰρήνη Σπανδωνίδη (Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, σ. 25 ἀριθ. 42):

- Κορίτσια ἀπὸ τὴν Καστοριά κι' ἀπ' τὴ Βλαχοκλεισούρα¹
 κάτι νὰ σᾶς ρωτήσουμε, κάτι νὰ σᾶς εἰποῦμε.
- Ποιὸς εἶσαι σὺ πού μᾶς ρωτᾷς καὶ θέλεις νὰ σοῦ εἰποῦμε;
- Ἐγώ 'μαι ὁ Παῦλος ὁ Μελάς, τῆς Καστοριάς καμάρι,

5 τῆς Καστοριάς, τῆς Ρούδιανης² καὶ τῆς Βλαχοκλεισούρας.

Ἡ Σπανδωνίδη ὀρθᾶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ τραγούδι ἔχει γίνεи μὲ πρότυπο τὸ κλέφτικο:

-
1. Βλαχοκλεισούρα καὶ Κλεισούρα κοινόπολη τῆς ἐπαρχίας Καστοριάς.
  2. Κατὰ τὴν Σπανδωνίδη πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Ρούδιον (σῆμ. Ἄλωρος) τοῦ νομοῦ Πέλλης.

Κορίτσια μαυρομάτικα, γιά ἐλάτε παρακάτω,
κάτι νά σᾶς ρωτήσουμε, κάτι νά σᾶσε εἰποῦμε.

Μὴν εἶναι Τοῦρκοι στὸ χωριό, μὴν εἶναι κι Ἀρβανίτες. . .

Μὲ τὴ φανταστικὴ συνάντηση παλληκαριῶν καὶ νεανίδων ὁ ποιητὴς παρεμβάλλει στοιχείο τρυφερότητας μέσα στὴν ὅλη πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα. Μὲ αὐτὴ τὴ μορφή εἶναι γνωστὸ τὸ τραγούδι παντοῦ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, Πελοπόννησο, Ρούμελη, Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία. Ἀπὸ ὅσα ξέρουμε εἶναι τὸ μόνο τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα μὲ πανελλήνια σχεδὸν διάδοση. Ἀξιόλογες παραλλαγές του δὲν ὑπάρχουν. Μικρὲς μόνο καὶ ἀσήμαντες διαφορὲς σὲ μερικὲς λέξεις καὶ σὲ τοπωνύμια. Ἔτσι, ἀντὶ γιὰ Μακεδονία βρίσκουμε Ἡπειρο, Σιάτιστα, Ἐλασσόνα, Βάλτο κλπ. Στὸ τέλος μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ τραγουδιοῦ λαϊκὸς στιχουργός, ποὺ δὲν ἔχει γνήσια ποιητικὴ συγκίνηση, προσθέτει μερικοὺς ἀδέξιους στίχους· δείχνει μὲ αὐτὸ ὅτι γνωρίζει τὴν ἱστορίαν τοῦ Μελᾶ, ἀλλὰ δὲ γνωρίζει τί θὰ εἴπῃ δημοτικὴ ποίηση. Ἀποδίδει στὸν ἥρωα τοῦ τραγουδιοῦ καυχησιολογία, ποὺ ὁ ἴδιος θὰ τὴν ἀηδιάζε, ἂν τὴν ἄκουε :

.....
Ἐγὼ εἰμὶ Παῦλος ὁ Μελᾶς ἀπ' τὴ Μακεδονία,
πῶχω τὰ πλούτη τὰ πολλὰ καὶ τὰ ψηλὰ τὰ σπίτια
καὶ τώρα τ' ἀπαράτησα καὶ πάω νά πολεμήσω.
Πικρὸ ντουφέκι ἔπεςε, τὸν πῆρε στὸ κεφάλι
σὰ δένδρο ξεριζώθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει
καὶ σὰ λεβέντης ποὺ ἔτανε στὴ μαύρη γῆ ξαπλώθη ¹.

Καὶ ἀκόμη ἓνα τέλος τοῦ στιχουργήματος, ἀταίριαστο μὲ τὸ ὕφος γνήσιου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ :

Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Παῦλος ὁ Μελᾶς μὲ τὰ γραμμένα φρύδια.
Γιὰ τὴν πατρίδα ἦρθα δῶ, ἦρθα νά πολεμήσω
Τοῦρκους, Βουλγάρους ὅπου βρῶ, κανέναν δὲ θ' ἀφήσω ².

Σὲ ἄλλο τύπο παρουσιάζεται τὸ ξεκίνημα τοῦ Μελᾶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν ἰδικῶν του :

Λεβέντης ἐξεκίνησε 'πὸ μέσ' ἀπ' τὴν Ἀθήνα
τὰ παλληκάρια σὺναξε κι ὅλο τὸ εἰκοσιένα ³.
[Ὠρὲ] παιδιὰ μ', μᾶς κράζ' ἡ Καστοριά κι ὅλη ἡ Μακεδονία,
μᾶς προσκαλοῦν, Μελᾶ μ', τὰ Γρεβενὰ γιὰ τὴν ἐλευθερία.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 968 ζ', σ. 490-491 (Χ. Σακελλαριάδης, Γορτυνία 1929).

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1632, σ. 1 (συλλογὴ Ἱ. Καλλέρη, Ψαχνὰ Εὐβοίας).

3. Ἐννοεῖ γενναῖα παλληκάρια ὅπως οἱ ἥρωες τοῦ 1821.

καί τὸ γύρισμα :

Γέφυρα θέλ' νά στήσω σ' ὅλα τὰ ρέματα,
γιὰ νὰ περάσ' ὁ Παῦλος μὲ τὰ στρατεύματα ¹.

Λε βέν. της έ. ξε. κί. - - νι. νη. σε πού μέσ' ἀπ' -
τήν - - 'Α - - δή - - - - να πού δέν ψη -
φί - - - - - πού - - - - δέν ψη.
φί - - ζ'ὁ Παῦ - λος τή ζω - - - ή.

Σε παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ παρεμβάλλονται καὶ στίχοι μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος, ἀπευθυνόμενος στὴ μάνα του, λέγει πὼς δὲν θέλει ἀπ' αὐτὴν κλάματα γιὰ τὸν θάνατό του :

Μάνα μ', δὲν θέλω κλάματα, δὲν θέλω μοιρολόγια·
μένα, μὲ κλαῖνε τὰ πουλιά, μὲ κλαῖν' τὰ χελιδόνια,
μὲ κλαίει κι ἡ γυναῖκα μου καὶ ὅλη ἡ πατρίδα ².

Ἄλλη παραλλαγή δανεῖζεται τοὺς στίχους της ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Γιάννη Νοταῤ᾽ (Ἀρχοντόπουλου), ποὺ τὸ 1827 ξεκίνησε ἀπὸ τὰ Τρίκαλα τῆς Κορινθίας νά πάη νά πολεμήσῃ στὴ μάχη τοῦ Φαλήρου. Στὸ τραγούδι ἐκεῖνο ὁ Νοταῤ᾽ βγαίνει σὰ σύννεφο ἀπὸ τὰ Τρίκαλα καὶ πάει νά πολεμήσῃ :

Ἐνα κομμάτι σύγνεφο κι ἓνα κομμάτι ἀντάρα
ξεβγαίν' ἀπὸ τὰ Τρίκαλα 'π τοῦ Νοταῤ᾽ τὰ σπίτια·
ἄλλος τὸ λέει σύγνεφο κι ἄλλος τὸ λέει ἀντάρα,

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 2217, σ. 528 (Δίλοφον Δυτ. Μακεδονίας, συλλογὴ Στ. Μάνεση 1955).

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 2154 δ', σ. 41 (συλλογὴ Δ.Β. Οἰκονομίδη, Φιλιππᾶτοι Δυτ. Μακεδονίας 1955).

κεῖνο δὲν εἶναι σύγνεφο, κεῖνο δὲν εἶν' ἀντάρα,

5 μόν' εἶναι τ' Ἀρχοντόπουλο, ποὺ πάει νὰ πολεμήσῃ¹.

Μὲ ὁμοίους στίχους ἔγινε στὰ Μέγαρα τραγοῦδι γιὰ τὸ ἄλλο Ἀρχοντόπουλο, τὸν Παῦλο Μελᾶ², σὲ ποιότητα κατώτερο, ὅπως εἶναι ὅλες οἱ ἀπομμήσεις :

Κομμάτι μαῦρο σύγνεφο ἐκόπη ἀπ' τὴν Ἀθήνα

τσαὶ πάει ψηλὰ στὴν Ἥπειρο τσαὶ στὴ Μακεδονία

ἦταν ὁ Παῦλος ὁ Μελᾶς, γίγαντας παλληκαράς

νὰ πολεμήσῃ πάαινε³ γιὰ τὴν ἐλευθερία⁴.

Ἡ εἶδηση γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Παύλου Μελᾶ δίνεται μὲ τυπικοὺς στίχους γνωστούς καὶ ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγοῦδια :

Πικρὰ μαντάτα μοῦ ῥθανε ἀπ' τὴ Μακεδονία,

τὸν Παῦλο τὸν βαρέσανε στῆς Καστοριάς τὰ μέρη.

Δὲν τὸν βαρέσαν μὲ ἀντρεία, δὲν τὸν βαρέσαν φόρα⁵,

μόν' τὸν βαρέσαν μ' ἀπιστιά, νύχτα μὲ τὸ φεγγάρι.

5 Κι ἄφησε διάτα στὰ παιδιὰ, διάτα στὰ παλληκάρια :

Παιδιὰ, νὰ μὴ σκορπίσετε, παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε,

τοὺς Τούρκους, τὰ παλιόσκυλα, νὰ τοὺς ἐκδικηθῆτε⁶.

Σὲ ἄλλα τραγοῦδια τὴν εἶδηση γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Παύλου Μελᾶ τὴ φέρνει πούλι μὲ νύχια βαμμένα κόκκινα.

Ἐνα πουλάκι ξέβγαине ἀπ' τὴ Μακεδονία

εἶχε τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερὰ βαμμένα.

Χωριάτες τὸ ρωτήσανε, μὲ πόθο τὸ ρωτᾶνε :

- Πές μας, πούλι μ', τί ἔγινε μέσ' στὴ Μακεδονία;

5 - Τὸν Παῦλο τὸν σκοτώσανε. . . . .⁷

1. Βλ. Δ. Α. Πετροπούλου, Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγοῦδια, 1, σ. 220.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1565, σ. 12-13 (συλλογὴ Σταμπολᾶ, Μέγαρο 1933).

3. Στὸ χειρόγρ. πάει.

4. Τὸ τραγοῦδι συνεχίζεται μὲ ψευδοδημοτικοὺς στίχους ὅπου ὁ στιχολόγος βρίσκει εὐκαιρία καυχισιολογίας :

ρωτάει κορίτσια ντροπαλά, κλαμένα παλληκάρια :

- Μὴν ἦρθαν Τούρκοι ἀπ' ἐδῶ, μὴν ἦρθαν καὶ Βουλγάροι;

- Γιομάτος εἶναι ὁ τόπος δῶ' πὸ Τούρκους καὶ Βουλγάρους
μὰ τώρα θὰ τοὺς μπλάξουμε μὲ σένα καπετάνιο

τσαὶ θὰ τοὺς τσυνηγῆσουμε νὰ πᾶν κατὰ ποῦ ἰστράφτει,

..... νὰ βροῦμε μεῖς νισάφι.

5. Λέξη ἀντιποιητική.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1435, σ. 23 (συλλογὴ Ράγκου, Εὐρυτανία 1939).

7. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 2253, σ. 136 (συλλογὴ Περιστερή, Μεσολόγγι 1957).

Μεγάλη

Ὁ - - - ρέν' ἔ- να που- λὰ - - -
 - - - - - χα - - - - - κι ὦ- ρέ- μαυ- ρο
 που - - ου- λὰ - - - - - α- κι μου ζέ - - - - -
 - - - - - θγαι- νε ε - , - - - - - χε - - - - - ὦ- ρέ ν- ἀπ'
 τή - - - - - Μα- κε - - - - - χε - - - - - θρέ
 Μα- κε- δο - - - - - ο - - - - - νί - - - - -
 - - - - - α ν- εῖ- χε τὰ - - - - - χα - α
 νύ - - - - - υ - - - - - υ - - - - - υ - - - - -
 χυ - - - - - χυ - - - - - υ - - - - -
 χια, μαυ- ρο που - λὰ - - - - - α - κι μου,
 κόκ- κι - ὦ- ρέ - - - - - κόκ - - - - - κι - να ὦ -
 ω - - - - - ω - - - - -

Τῇ θέσῃ τοῦ πουλιοῦ σὲ ἄλλες παραλλαγές ἔχουν οἱ πέρδικες, ποὺ κλαῖνε γιὰ τὸ Μελά: Εἶναι παλαιὸς ποιητικὸς τρόπος τὸ νὰ συμμετέχουν στὸ πένθος πέρδικες μὲ τὰ νύχια καὶ τὰ φτερά βαμμένα κόκκινα: ¹

Τρεῖς περδιοῦλες κάθονταν στὴ Σιάτιστα ² στὴ ράχη
εἶχαν τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα ³
τὸν Παῦλο μας τὸν βάρεσαν, τὸν ἔχουν λαβωμένο

Δραματικότερο εἶναι τὸ τραγούδι μὲ τὴ συμμετοχὴ στὸ πένθος τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, ὅπως γίνεται στὰ μοιρολόγια:

Σκοτειδιάσανε τὰ βουνά, συννέφιασαν κι οἱ κάμποι,
βγήκαν δυὸ ἀστέρια λαμπερά καὶ τρία θαμπωμένα
το 'να μὲ τ' ἄλλο ἔλεγε, τό 'να μὲ τ' ἄλλο λέγει:
τὰ μάθατε τί ἔγινε τούτῃ τὴν ἑβδομάδα;

- 5 Παῦλος Μελάς σκοτώθηκε στῆς Καστοριάς τὰ μέρη
κι ἄφησε διάτα στὰ παιδιά, διάτα στὰ παλληκάρια,
νὰ εἰποῦνε στὴ γυναῖκα του νὰ 'χη τὸ γιόκα του καλὰ ⁴

B

Τὶ ἔχουν τὰ ψηλά βουνά καὶ βαριαναστενάζουν;
μήνα τὰ χιόνια τὰ βαροῦν, μήνα οἱ βροχές τὰ δέρνουν; ⁵
τὸ Μεκεζέ ⁶ σκοτώσανε τὸν πρῶτο καπετάνιο.
Βουλγάροι τὸν προδῶσανε καὶ Τοῦρκοι τὸν κρεμάσαν.

καὶ μιὰ τρίτῃ παραλλαγή:

"Αχ! τί ἔχει ὁ γέρο "Όλυμπος καὶ βαριαναστενάζει;
Μήνα τὰ χιόνια τὸν βαροῦν, μήνα βροχές τὸν δέρνουν, ⁷
Τὸ Μικεζέ σκοτώσανε, τὸν πρῶτο καπετάνιο,
Βουλγάροι τὸν προδῶσανε, Τοῦρκοι τὸν ἐκρεμάσαν ⁸.

1. Πέρδικες μὲ τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα μοιρολογοῦν γιὰ τὸν 'Αναγνώστη Στριφτόπολα, ποὺ ἔπεσε στὴ μάχη τοῦ Λεβιδίου τὸ 1821.

2. 'Εδῶ γίνεται σύγχυση τῆς Στάτιστας, χωριοῦ τῆς Καστοριάς, μὲ τὴν Σιάτιστα, τὴν γνωστὴ κωμόπολιν τῆς Δυτ. Μακεδονίας.

3. 'Ακολουθεῖ ἕνας στίχος ἀνόητος: εἶχαν καὶ στὰ κεφάλια τοὺς μαντήλια λερωμένα.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1435, σ. 23 (συλλογὴ Ράγκου, Εὐρυτανία 1939). 'Ο στίχος ἄμετρος.

5. Κατὰ τὴ συνηθισμένη τεχνικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἐδῶ θὰ εἶχε θέση ὁ στίχος:
μὴδὲ τὰ χιόνια τὰ βαροῦν, μὴδὲ βροχές τὰ δέρνουν.

6. Τὸ ψευδώνυμο τοῦ Παύλου Μελά (Μίκης Ζέζας).

7. 'Εδῶ λείπει ὁ στίχος:

μὴδὲ τὰ χιόνια τὸν βαροῦν, μὴδὲ βροχές τὸν δέρνουν.

8. 'Η ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐθανάτωσαν τὸν Παῦλο Μελά μὲ τὴν ἀγχόνη.

75

Τί' ἔ-χουν τὰ - ψη-λά σου - - νά καί -

βα - - ριὰ - να - στε - νά - - ζουν -

Μή - - να - - τὰ χιό - μή-να τὰ -

χιό - - νια τὰ - - βα - ροῦν -

Ἄλλος τύπος τραγουδιοῦ τοῦ Παύλου Μελά εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ κλέφτικο τραγούδι τοῦ Πλιάτσικα. Στὸ τραγούδι ἐκεῖνο ὁ κλέφτης Πλιάτσικας κτείνεται στὴν ἔρημη τὴ βρύση «μὲ τὰ ποδάρια στὸ νερό, πάλε νερό γυρεύει». Τὸ τραγούδι τοῦ Μελά λέγει :

Σὰν τέτοια ὥρα στὸ βουνὸ ὁ Παῦλος πληγωμένος
 μέσ' στὸ νερὸ τοῦ αὐλακιοῦ ἦτανε ξαπλωμένος.
 Δὲν κλαίω τὴ λαβωματιά, δὲν κλαίω καὶ τὸ βόλι,
 μόν' κλαίω ποὺ μὲ ἄφησε ἡ συντροφιά μου ὅλη¹.

Σὲ παραλλαγὴ τοῦ τύπου αὐτοῦ φανερὴ εἶναι ἡ ἐπέμβαση γραμματισμένου στιχοπλόκου, ποὺ ἐπιτηδεύεται τὴν ὁμοιοκαταληξία. Τὴν παραθέτουμε ἔδῳ, γιὰ νὰ φανῇ ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσῃ ὁ στιχοπλόκος, ὅταν τὸν πιάσῃ ὁ ποιητικὸς οἶστρος :

Σὰν τέτχιοι ὥρα στοῦ βουνὸ οὐ Παῦλους πληγουμένους
 μέσ' στοῦ νιρὸ τοῦ αὐλακιοῦ ἦτανι ξαπλουμένους.
 Δὲν κλαίω τὴ λαβουματιά, δὲν κλαίω κὶ τοῦ βόλι,
 μοῦν' κλαίω, ποὺ μὲ ἄφησεν ἡ συντροφιὰ μου ὅλη.
 5 Γιὰ σύρι, Δήμου μου πιστέ, στὴν πουθητὴ πηγὴ μου,
 κι φέρι μου κρούει νιρό, νὰ πλύνου τὴν πληγὴ μου.
 Τρέχα, βρὲ Δήμου μου πιστέ, κάτου στὰ σύννουρά μας
 κὶ πὲ πὼς ἔσκουτώθηκι οὐ Παῦλους οὐ Μιλᾶς μας.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 1688, σ. 140 (συλλογὴ Γ. Μέγα, Καστοριά 1952).

- Ἔφθιν τέκνα οὐρφανά κι τὴ γυναῖκα χήρα
 10 κι ἤρθιν κι σκουτώθηκιν γιὰ τὴ Μακιδουνία.
 Σταλαγματχιά τοῦ αἵμα μου γιὰ σέ, πατρίδα, χύνου,
 γιὰ νάχης δόξα καὶ τιμὴ, νὰ λάμπης σάν τοῦ κρίνου.
 Παύλου Μιλᾶ τοῦ ὄνειρου κι ἡ μόνη του μανία
 ἦταν μὴ μείνη Βούλγαρους μέσ' στὴ Μακιδουνία.
 15 Παῦλους Μιλᾶς κι ἂν πέθανιν, τ' ἀδέρφχια του θὰ ζήσουν·
 αὐτὰ θὰ πουλιουμήσουνι, τὴ βουργαριά νὰ σβήσουν¹.

Ἔνα ἀκόμη τραγούδι, ποὺ ἀναφέρεται στὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Παύλου Μελά. Ἐγινε κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ τοῦ Μήτρου Μποταῖτη· ὁ ποιητὴς ρωτᾷτε ποῖος εἶναι ἄξιος καὶ γρήγορος νὰ φέρῃ τὸ τραγικὸ ἄγγελμα στὴν Ἀθήνα, στὴ γυναῖκα τοῦ Μελά. Ὁ στίχος τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Μποταῖτη

«νὰ πάη νὰ εἰπῇ τῆς Μήτραινας τῆς μικροπαντρεμένης»

γίνεται :

«νὰ πάη νὰ εἰπῇ τῆς Παύλαινας τῆς μικροπαντρεμένης» :

Ποῖος εἶν' ἄξιος κι ὀγλήγορος, ἄξιος καὶ παλληκάρι,
 γιὰ νὰ διαβῇ τὰ σύνορα, νὰ πάη στὴν Ἀθήνα,
 νὰ πάη νὰ εἰπῇ τῆς Παύλαινας, τῆς μικροπαντρεμένης,
 νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρή, φλωργιὰ νὰ μὴν κρεμάσῃ·

- 5 Τὸν Παῦλο τὸν σκοτώσανε μέσ' στὴ Μακεδονία.
 Μαῦρα πουλιά τὸν τρώγανε κι ἄσπρα τὸν τριγυρνᾶνε².

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀπλοὶ δημοτικοὶ στίχοι ποὺ ἐξύμνησαν καὶ ἐθρήνησαν τὸν Παῦλο Μελά. Ἀπλοῖκοί, ὅσον ἀπλοῖκοι εἶναι καὶ οἱ ποιητὲς τους³. Σὲ ἄλλο ὕφος καὶ μὲ ἄλλη σύνθεση θὰ τραγουδήσῃ τὸ μεγάλο ἀγωνιστὴ ὁ λόγιος ποιητὴς· καὶ ὁ λόγιος αὐτὸς ποιητὴς δὲν εἶναι κανένας τῆς ἀράδας· εἶναι ὁ μεγάλος ποιητὴς, ὁ Κ. Παλαμᾶς. Περίτεχνος ὁ στίχος του, μὲ βαθιὰ νοήματα, παρομοιώσεις, μὲ τορνευμένες φράσεις καὶ ἄσπρα μέτρα, ἀλλὰ στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ δὲν μιλάει ἴσως περισσότερο ἀπὸ τὸν ἀπλοῖκὸ λαϊκὸ ποιητὴ :

Σὲ κλαίει λαός. Πάντα χλωρὸ νὰ σειέται τὸ χορτάρι
 στὸν τόπο, ποὺ σὲ πλάγιασε τὸ βόλι, ὦ παλληκάρι!

1. Χ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 32-33.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 2213γ, σ. 154 (συλλογὴ Δ. Α. Πετροπούλου, Ἀνδρίτσαινα 1931).

3. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι δὲν περιλάβαμε ἐδῶ πολλὰ ἄλλα ἡμιλόγια στιχοιούγηματα ποὺ προσπαθοῦν νὰ ὑμνήσουν τὸν Παῦλο Μελά.

Πανάλαφρος ό ύπνος σου· του 'Απρίλη τὰ πουλιά,
 σάν του σπιτιού σου νά τ' άκοδς λογάκια και φιλιά,
 και νά σου φτάνουν του χειμώνα οί καταρράχτες
 σάν τουφεκιού άστραπόβροντα και σάν πολέμου κράχτες.
 Πλατειά του όνειρου μας ή γή κι απόμακρη. Και γέρνεις εκεί
 και σβείς γοργά.
 'Ιερή στιγμή! Σάν πιό πλατειά τή δείχνεις, και τή φέρνεις σάν πιό
 κοντά!¹

‘Ο Μακεδονομάχος Μπρούφας και τὰ τραγούδια του

Μιά από τις πλέον συμπαθείς φυσιογνωμίες του Μακεδονικού αγώνα ήταν και ό 'Αθανάσιος Μπρούφας. 'Απλός χτίστης Μακεδών², σχεδόν άγράμματος, εφημίζετο για τον πατριωτισμό, τη γενναιότητα και τὰ ήποτικά του αισθήματα. 'Ηταν ό άρχηγός του πρώτου άνταρτικού σώματος που έστάλη στη Μακεδονία από την 'Εθνική 'Εταιρεία τὸ 1896. Πέρασε τον 'Όλυμπο, τη Βέροια και έφθασε ως την Καρατζόβα. 'Επολέμησε τούς ρουμανίζοντες και έδωκε θάρρος στους 'Ελληνες της Μακεδονίας. 'Εφονεύθη στο Τίκφες του Μορίχόβου³ τὸ 1896, «άφήσας μνήμη ηήρωος»⁴. 'Ο έλληνοκός λαός ύμνησε τον Μπρούφα με τραγούδια καλής σχετικώς συνθέσεως :

Τὸ λέν οί κοῦκοι στὰ βουνά κι οί πέρδικες στὰ πλάγια,
 τὸ λέει κι ό πετροκότσυφας σ' άντάρτικα λημέρια.

Οί άντάρτες έσκορπίσανε, γινήκανε μπουλούκια
 ό Μπρούφας στο Μορίχοβο, Ζαρκάδας⁵ στὰ Καλιάρια⁶,

5 και ό Τάκης ό περήφανος ψηλά στο Περιστέρι.

Και πάλιν έσυνάχτηκαν στην Παναγιά Λιμνίτσα

1. Κ. Παλαμά, "Απαντα, τόμος 5, σ. 339 (χωρίς χρονολογία).

2. Κατά τον Γ. Μόδη ('Ο Μακεδονικός αγών και ή νεότερη μακεδονική ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 127). 'Ο Μπρούφας, σύμφωνα με τὰ στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει ό συνταγματάρχης Γ. Λυριτζής και ό δημοσιογράφος Δ. Γκαβανάς, γεννήθηκε τὸ 1850 στο όρεινό χωριό του Γράμμου Παλιοκρινμένο. 'Αργότερα ή οικογένειά του, μετακινήθηκε στο Σιτζάκι των Γρεβενών, που μετονομάσθηκε 'Αηδόνια. Μικρός πήγε στην 'Αθήνα όπου δούλεψε κτίστης κοντά στον μεγαλύτερο αδελφό του Δημήτριο. Με τὰ χρήματα που έκέρδισε εξόπλισε άνταρτικό σώμα από 70 άνδρες.

3. Βλ. Γ. Μόδη, έ. ά., σ. 304. Μορίχοβο λέγεται ή δασωμένη βόρεια πλευρά του Καϊμακσιλάν· ανήκει στη Γιουγκοσλαβία.

4. Κ. Μαζαράκη, έ. ά. σ. 6. Γ. Μόδη, έ. ά, σ. 127, και 138 κέ.

5. 'Ο Ζαρκάδας είχε φήμη καλή όπως ό Γαρέφης (Μαζαράκη, έ. ά. σ. 103).

6. Καλιάρια, παλαιά όνομασία της Πτολεμαΐδος.

κι ἐκεῖθεν στέλνουν προσταγὲς καὶ τὴν Τουρκιὰ τρομάζουν :
Τοῦρκοι, καθῆστε φρόνιμα! Σᾶς καίμε τὰ χωριά σας.

Δὲν εἶναι ὁ περσινὸς καιρὸς, Βουλγάροι ἄρκουδιαραῖοι

- 10 μόν' εἶναι Ἑλληνόπουλα, ποὺ ζοῦνε στὰ λαγκάδια
καὶ πολεμοῦνε τὴν Τουρκιὰ καὶ νύχτα καὶ ἡμέρα¹.

Στὸν τύπο τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἐτοιμοθάνατου κλέφτη ἐγίνε τραγοῦδι γιὰ νὰ τιμήσῃ τὸν Μπρούφα. Κατὰ τὴν παράδοση, μετὰ τὸν τραυματισμὸ τοῦ Μπρούφα στὸ Τίκφες, ὁ Ζαρκάδας τὸν πῆρε στὸν ὄμο του, τὸν ἔφερε σὲ μιὰ βρύση καὶ ἔπλυνε τὴν πληγὴ του. Τὸν πῆραν κατόπιν οἱ σύντροφοί του καὶ τὸν πῆγαν σ' ἀπόμερο χωριό, ὅπου πέθανε². Στὸ τραγοῦδι αὐτὸ ὁ λαϊκὸς ποιητὴς δὲν ἔκαμε τίποτε ἄλλο, παρὰ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ Μπρούφα καὶ τὸ τοποθέτησε μέσα στὸν ἐτοιμο τύπο τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἐτοιμοθάνατου κλέφτη. Ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ἴδια καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἀπομίμηση :

Σηκώνομαι πολὺ πρωί, τρεῖς ὥρες πρὶν νὰ φέξῃ,

παίρνω νερὸ καὶ νίβομαι καὶ ζῶνω τ' ἄρματά μου

καὶ παίρνω δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια.

Ἀκούω τὰ πεῦκα νὰ βροντοῦν καὶ τὶς ὀξυὲς νὰ τρίζουν

- 5 καὶ τὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν βαριά ν' ἀναστενάζουν.

Ὁ καπετάνιος δὲν μπορεῖ, βαριά ν' αἰ νὰ πεθάνῃ.

Τὰ παλληκάρια του τὸν κλαῖν καὶ τὸν σιγοφωνάζουν.

- Σήκω, βρὲ Μπρούφα μ' ἀρχηγέ, σήκω νὰ πολεμήσης,

σήκω νὰ φᾶς, σήκω νὰ πιῇς, νὰ καλογοιματίσης.

- 10 - Ἐγὼ σᾶς λέω δὲν μπορῶ καὶ σεῖς μοῦ λέτε σήκω,

γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ νὰ σταυρωθῶ νὰ κάτσω

καὶ φέрте τὴν κιθάρα μου νὰ τὴν πικρολαλήσω,

νὰ κάνω τὰ βουνά νὰ κλαῖν, νὰ μοιριολογοῦν οἱ ράχες³

νὰ βγάλουν τὸ τραγοῦδι μου. ....

- 15 Μουστάκια μου καραμπογιά καὶ φρύδια μου γραμμένα,

ποὺ θὰ σᾶς φάῃ ἡ μαύρη γῆ, τ' ἀραχνιασμένο χῶμα⁴.

Τὰ τραγοῦδια τοῦ Κώστα Γαρέφη

Γενναῖο καὶ ἀφοσιωμένο στὸν ἀγῶνα παλληκάρι ἦταν ὁ Κώστας Γαρέφης ἀπὸ τὶς Μηλιῆς Πηλίου, ὑπαρχηγὸς καὶ καπετάνιος ἀργότερα.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀρ. 386, σ. 165 (συλλογὴ Χρ. Γουγοῦση, Θεσσαλονίκη 1911).

2. Γ. Μόδης, ἔ. ἀ. σ. 141.

3. ὁ στίχος ἄμετρος.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 2219, σ. 122-124 (Σταῦρος Μάνσης, Σκαλοχώρι Κοζάνης 1954).

Δὲν γνῶριζε πολλὰ γράμματα, ἀλλὰ ἦταν ἔντιμος ἄνθρωπος, ἄξιος ἐμπιστοσύνης, μὲ ἀνώτερα αἰσθήματα, γενναιοῦτα καὶ πρωτοβουλία. Σὲ ὅλη του τὴν ὀλιγόχρονη ἀντάρτικη ζωὴ ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὸν Κ. Μαζαράκη¹ καὶ εἶχε γίνει τὸ δεξὶ του χέρι. Τὴν ἀνοιξή τοῦ 1906 ἦταν ὅπλαρχηγὸς μὲ δικό του σῶμα. Ὁ Γαρέφης κατείχετο ἀπὸ τὴν ἔμμονη σκέψη νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς Λούκα καὶ Καρατάσο· πόθος του ἦταν νὰ τοὺς σκοτώσῃ ὁ ἴδιος μὲ τὸ χέρι του· ὅταν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, τοὺς κυνήγησε στὸ καταφύγιό των στὸ Μορίχοβο. Περιεκύκλωσε τὰ Σαρακατσάνικα καλύβια, ὅπου εἶχαν καταφύγει, κοντὰ στὴ Γραδένιστα, μῆκε μέσα στὰ καλύβια, καθὼς λέει καὶ τὸ τραγούδι, καὶ τοὺς κτύπησε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια. Μιὰ σφαῖρα βρῆκε τὸν Γαρέφη καὶ τὸν ἄφησε νεκρὸ (1906). Ὁ θάνατος τοῦ Κ. Γαρέφη ἐθεωρήθη ὡς σημαντικὴ ἑλληνικὴ ἀπώλεια γιὰ τὸν Μακεδονικὸ ἀγῶνα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Ἄ. Ἐξαδάκτυλος πρὸς τὸν Κ. Μαζαράκη: «Οὐδεὶς ὑπάρχει σήμερον ἀμφιβάλλων περὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τοῦ μακαρίτου Κώστα (Γαρέφη). Ἡ γνώμη εἶναι γενικὴ, ὅτι σπανίως ἡ Μακεδονία θὰ ἰδῇ παρόμοιον ἀρχηγόν. Τὸν κλαίει ὁλόκληρος ἡ Μακεδονία ἀπὸ Μοναστηρίου μέχρι Γευγελῆ»². Γιὰ τὸν Γαρέφη ἔγιναν τραγούδια σὲ ὕφος τῶν κλέφτικων. Τὴν ἀρτιότερη παραλλαγὴ τραγουδιοῦ τοῦ Γαρέφη δημοσιεύει μὲ λατινικὰ στοιχεῖα ὁ C. Höeg, (Les Saracatsans II, Paris 1925, σ. 90, 26), ὅπως τὴν ἄκουσε ἀπὸ τὸν Μακεδόνα Χρῆστο Γιαννακούλα, 45 ἐτῶν. Τὸ προίμιο τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι τυπικὸ, παρόμοιο σὲ πολλὰ κλέφτικα τραγούδια. Τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως μετέχουν συναισθηματικὰ στὸ πένθος γιὰ τοὺς ἥρωες:

Βαριὰ στενάζουν τὰ βουνὰ κι οὐ ἥλιος σκοτεινιάζει
τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλιν ἀνταριάζει.

Λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ἀνάρια,
Κώστας Γαρέφης πουλεμάει μ' ἐξήντα παλληκάρια.

5 Ποῦ 'σι, βρὲ Λούκα ἄπιστε, Βούργαρε Καρατάσου;
μέρα καὶ νύχτα περπατῶ δῶθι θὰ νὰ περάσου
στὶς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα, στὸν λίο καὶ στὸ κάμα
δυὸ χρόνια ἔχω σὲ ζητῶ, νὰ μετρηθοῦμ' ἀντάμα.

Δὲν ἔχεις γέροι ἄρρωστοι σήμερα δῶ νὰ σφάζης,

10 κι οὔτε κορίτσια ντροπαλὰ καὶ νικκλησὲς νὰ κάψης,
παπάδες γιὰ νὰ τυραγνῆς, ἀγνὰ ἀθῶα βρέφη.

Ἔχεις μπροστά σου σήμερα τὸν Κώστα τὸ Γαρέφη,

1. Βλ. Κ. Ι. Μαζαράκη - Αἰνιᾶνος, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (Ἀναμνήσεις), σ. 43, 74 καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ., σ. 358.

2. Βλ. Κ. Ι. Μαζαράκη, ἔ. ἀ., σ. 102.

αγλήγορο σάν τὸν αὐτό, σάν τὸ γοργό ἀέρι.

Τὸν Καρατάσου ἔσφαξε μὲ τὸ δεξιὸ τὸ χέρι

- 15 βαριά τὸ Λούκα πλήγωσε, φεύγουν, σκορποῦνε ὅλοι
 δειλοὶ καὶ ἀνανδροὶ ἐχθροί, μὰ κάποιον μαῦρο βόλι
 βρίσκει τ' ἀστήθια τὰ πλατιά καὶ σέρνει πληγωμένος
 ὁ βράχος ἀθεόρατος¹ πέφτει ξεριζωμένος.

Τὸ τραγούδι θὰ ἦταν σχεδὸν ἄψογο, ἂν τελείωνε στὸ στίχο 10. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι φαίνονται προσθήκη στιχοπλόκου.

Μιά ἄλλη παραλλαγή, ὅμοια στοὺς πρώτους στίχους, δημοσιεύει τὸ 1928 ὁ Εὐάγγ. Τζιάτζιος (Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, σ. 24, 62):

Βαριά στενάζουν τὰ βουνὰ κι ὁ ἥλιος σκοτεινιάζει,
 τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλι ἀνταριάζει,
 λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν τουφέκ' ἀνάρια,
 Κώστας Γαρέφης πολέμαί μ' ἐξήντα παλληκάρια.

- 5 Νυχτόμερα περπάτησε γιὰ δῶθε νὰ περάση,
 στίς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα καὶ στὰ ἡλιογέρματα².

.....
 «Δὲν εἶχες γέρο ἄρρωστο, κοριτσάκια ντροπαλά,
 οὐδ' ἐκκλησιᾶς νὰ κάψης, παπάδες (γιὰ) νὰ τυρανῶς,
 ἐδῶ μπροστά σου ἔχεις τὸν Κώστα τὸ Γαρέφη».

- 10 Βαρειά τὸ Λούκα πλήγωσεν εἰς τὸ δεξιὸ τὸ χέρι,
 τὸν Καρατάσο σκότωσε, μετὰ ὀλίγη ὥρα
 ὁ βράχος ὁ θεόρατος πέφτει ξεριζωμένος.
 Πρῶι ὁ ἥλιος χρύσωσε τὸ πράσινο χορτάρι,
 ὅλοι οἱ συντρόφοι φάνηκαν μὲ μάτια δακρυσμένα³.

Παραλλαγή μὲ ἀσήμαντες διαφορὲς ἔχει καταγραφῇ ἀπὸ τὸν συντάκτη

1. ἀντί· ὁ θεόρατος.

2. Πιὸ πετυχημένη ἢ ἔκφραση ποὺ ἔχει ἡ ἄλλη παραλλαγή ...στὸν ἥλιο (λίο) καὶ στὸ κάμα.

3. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τοῦ τραγουδιοῦ Εὐάγγ. Τζιάτζιος, «τὸ β' ἀπόσπασμα τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι μετρικῶς ἀνώμαλο· ἔτσι μοῦ ὑπαγορεύθηκε. Περιγράφεται σ' αὐτὸ ὁ θάνατος τοῦ Κ. Γαρέφη ποὺ συνέβηκε κατὰ τὸν ἐξῆς τραγικὸν τρόπον. Ὁ Κώστας Γαρέφης εἶχε περικυκλώσει πάνω στὸ Μορίχοβο σὲ καλύβια Σαρακατσανίκα τοὺς δυὸ φοβεροὺς Βουλγάρους ληστάρχους Καρατάσο καὶ Λούκα· θέλοντας λοιπὸν νὰ τοὺς σκοτώσῃ μόνος του, μπαίνει νύχτα σὲ καλύβι ὅπου ἦσαν οἱ λήσταρχοι· καὶ τὸν μὲν Καρατάσο σκοτώνει, τὸν δὲ Λούκα πληγώνει στὸ δεξιὸ χέρι ποὺ κατορθώνει ὁμῶς νὰ ξεφύγῃ ἀπ' τὰ τοιχώματα τοῦ καλυβιοῦ ποὺ ἦσαν ἀπὸ κλαριά ὀξυᾶς· πέφτει ὁμῶς κι αὐτὸς ἀπ' τὴν σφαίρας τῶν ἰδίων του συντρόφων ποὺ ἐκτελοῦσαν ρητὴ διαταγὴ του νὰ σκοτώσουν ὅποιον βγῇ ἀπ' τὴν ροῦγα τοῦ καλυβιοῦ. Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ διηγήθηκεν ὁ Κώστας Γίδαρης, ἐτῶν 75».

τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας κ. Σταῦρο Μάνεση ὕστερα ἀπὸ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, τὸ 1953¹. Τὴ σημειώνουμε ὁλόκληρη ἐδῶ, γιὰ νὰ φανοῦν οἱ διαφορὲς ποὺ παρουσιάζονται στὸ διάστημα τῶν 50 ἐτῶν :

Βαριά στενάζουν τὰ βουνά κι ὁ ἥλιος σκοτεινιάζει

τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλι σκοτεινιάζει².

Λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ἀνάρια.

Κώστας Γαρέφης πολεμᾷ μ' ἐξήντα παλληκάρια.

5 Ἔβγα, βρὲ Λούκα ἄπιστε, Βούλγαρε Καρατάσο,

μερόνυχτα περπάτησα ἐδῶθα νὰ περάσω.

Στὲς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα, στὸν ἥλιο καὶ στὸ κάμα,

ἔχω δυὸ χρόνια περπατῶ νὰ μετρηθοῦμ' ἀντάμα.

Δὲν ἔχεις γέρους ἄρρωστους, οὔτε παιδιὰ νὰ σφάζεις

10 οὔτε κορίτσια ντροπαλά, οὔτ' ἐκκλησιὲς νὰ κάψης,

μόν' ἔχ'ς τὸν Κώστα τὸ Γαρέφ' τὸν πρῶτο καπετάνιο·

μὲ μιὰ σπαθιά τοὺς ἔχ' τοὺς δυό, τοὺς παίρνει τὰ κιφάλια.

Καὶ ἓνα ἀκόμα τετράστιχο γιὰ τὸ Γαρέφη δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τζιάτσιο (Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, σ. 24, 63) :

Μᾶς ἦρθε μιὰ πικρὴ³ γραφὴ ἀπ' τῇ Μακεδονίᾳ,

βαρέσανε τὸν Κωνσταντῇ, τὸν καπετὰν Γαρέφῃ.

Τὸν κλαῖν τὰ παλληκάρια του κι ὁ δόλιος ψυχογιός του,

τὸν κλαίει κι ἡ δόλια μάνα του, ἀπ' τῇ χρυσῇ⁴ Ἑλλάδα.

Τοῦ καπετὰν Ἄγρα

Ὁ καπετὰν Ἄγρας (Τέλλος Ἀγαπηνός) ἀποθανατίσθηκε περισσότερο μὲ τὸ θρύλο καὶ τὴν προφορικὴ παράδοση, παρὰ μὲ τὸ τραγούδι. Ἀγνός καὶ ἐνθουσιώδης νέος ἀξιοματικός, εἶχε κερδίσει τὴν ἀγάπη ὅλων τῶν συμμαχητῶν του. Διακρινόμενος γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ του, εἶχε τὴν ἀφέλεια νὰ πιστεῖ, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐνώση τοὺς δύο χριστιανικοὺς λαούς, Ἕλληνες καὶ Βουλγάρους, κατὰ τοῦ κοινοῦ ἑτεροδόξου ἔθνους, τῶν Τούρκων. Ὑπῆρξε θύμα τῆς ἀγνῆς αὐτῆς ἰδεολογίας του. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεῦσεις μὲ μεσάζοντες, ἀποφάσισε νὰ συναντηθῇ μὲ τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς τῶν κομιτατζήδων, γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν πρὸς συμφιλίωση. Στὴ συνάντησι αὐτὴ προσήλθε μὲ τὴ συνοδεία ἐξ ὁμοίων ὁπαδῶν του. Οἱ Βούλ-

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀρ. 2217, σ. 305-306 (Λιكنάδες Μακεδονίας 1953).

2. ὁρθώτερο τὸ ἀνταριάζει τῶν προηγουμένων παραλλαγῶν.

3. Ὁ Τζιάτσιος γράφει ψιλή.

4. Τὸ ἐπίθετο χρυσὴ ἀταίριαστο ἐδῶ.

γαροι υποκριτικότητα έδειξαν στην άρχή καλές προθέσεις, αλλά ύστερα απέκάλυψαν τούς αληθινούς σκοπούς τους· συνέλαβαν τόν "Άγρα μαζί με τόν Ναουσαίο "Αντώνη Μίγγα, και ύστερα από πολλές και απερίγραπτες ταλαιπωρίες, τούς κρέμασαν σέ μιὰ καρυδιά, κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό του Βλαντόβου, πού φέρει σήμερα τ' όνομά του «"Άγρας». Για τόν "Άγρα έγιναν πολλοί στίχοι σέ ύφος δημοτικών τραγουδιών, αλλά και ψευτολόγιες συνθέσεις. Θά παραθέσουμε στίχους τής πρώτης κατηγορίας. Πρέπει νά μνημονευθῇ έδώ, ότι έχει γραφῇ άξιόλογη ειδική μονογραφία από τόν γυμνασιάρχη Θεόδ. Κανελόπουλο με τόν τίτλο : «Καπετάν "Άγρας, Τέλλος "Αγαπηνός, έθνομάρτυς (1886-1907). Είσαγωγή στο Μακεδονικό άγώνα», "Αθήναι 1958.

Τό παρακάτω δημοτικό τραγούδι, καμωμένο κατά τά πρότυπα τών κλέφτικων μᾶς διασώζει τήν άπήχηση πού είχε ή δολοφονία του "Άγρα¹:

Έσεῖς πουλιά πετούμενα κεί πού ψηλά πετάτε,
μὴν εἶδατε τόν άρχηγό, τόν καπετάνιο "Άγρα;
Έψές προψές τόν εἶδαμε στίς Νιάουσας τά μέρη,
Γιώργης Χασάπ'ς² τόν γέλασε καί μπαμπεσιὰ τόν κάναν.
5 κι άπάνω εἰς τὸ Βλάντοβο στήν καρυδιά τόν βάλαν,
Μιχάλ'ς Χαντούρ'ς³ τόν ρώταγε, κρυφά τόν κουβεντιάζει :
- Για πές μας, πές μας, βρ' άρχηγέ, βρε καπετάνιε "Άγρα,
[σάν] πόσους Βλάχους έσφαξες, Ρουμάνους καί Βουλγάρους;
- Χίλιους Βουλγάρους έσφαξα, Ρουμάνους πεντακόσιους⁴.

Πολλοί από τούς σλαβοφώνους ἦσαν με τὸ μέρος τών Έλλήνων άνταρτών, καθώς λέγει τὸ επόμενο σλαβόγλωσσο τραγούδι :

Μποκ ντά ζιβέγιατ
γκάρτσι άντάρτι
στο ράσι πάγε
Τζολιβάτα τσέτα

1. Βλ. καί Γ. Μόδη, Μακεδονικός άγών καί Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 299. Τοῦ ίδιου, "Ο Μακεδονικός άγών καί ή νεώτερη Μακεδονική Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 382 κέ.

2. "Ο Γεώργιος Κασάπας από τὸ Κρούσοβο ἦταν Βλάχος άρχηγός συμμορίας. "Ηταν καί αὐτός όπαδός τών «συμφιλιωτικῶν», αλλά επρόδωσε τόν "Άγρα (Κα-νελοπούλου, έ. ά., σ. 112).

3. Μιχάλης (Ντίνος ή Χαντούρης) Βλάχος από τὸ Λιβάδι Καρατζόβας· πρώτος με άποσπασμα 18 Βλαχοφόνων όπλισμένων υπεδέχθη τόν "Άγρα καί τόν πρόδωσε (Θ. Κανελοπούλου, έ. ά., σ. 122 - 123).

4. Στο κείμενο ό στίχος...καί πεντακόσιους Ρουμάνους.

ἐλληνικά λέγει :

ὁ θεὸς ζωὴ νὰ δώσῃ
στοὺς Ἑλληνας ἀντάρτες
ποὺ κατέστρεψαν
τοῦ Τζόλε τὴ συμμορία¹.

Ἐνα λαϊκὸ τετράστιχο μιλάει γιὰ τὸ κρέμασμα τοῦ Μίγγα, πιστοῦ
συνεργάτη τοῦ Ἑγγρα :

Τὸν Τώνη² τὸν ἐκρέμασαν
στοῦ Βλάντοβου τὰ μέρη
μαζί μ' αὐτὸν ἐκρέμασαν
καὶ τὸν Ἀριστοτέλην³.

Στὸ ἐπόμενο τετράστιχο ἐκφράζονται τὰ συναισθήματα τοῦ Ἑγγρα καὶ
τῶν συντρόφων του, ποὺ ἀναχωροῦσαν γιὰ τὶς συνεννοήσεις μὲ τοὺς Βουλ-
γάρους :

Βοήθα, Παναγία μας, νὰ γλιτώσουμε
ὅσα καντήλια ἔχεις νὰ τὰ χρυσώσουμε
μεῖς κι ἂν χαθοῦμε τὸ γράφει ἡ μοίρα μας
κανένας δὲν τὸ ξέρει ἀπὸ τὸ σπίτι μας⁴.

Ἡ προσπάθεια νὰ ὑμνηθοῦν σὲ στίχους οἱ τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Ἑγγρα
φαίνεται στὸ κείμενο :

Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαῦρη μέρα
σήμερα ξεχωρίζονται μάνα καὶ θυγατέρα⁵.
Τὸν ἀρχηγὸ τὸν πιάσανε ἐπάνω στὸ Δροζίλοβο⁶
στ' Ὀσλιανίτικα⁷ τὰ σύνορα τὸν πέρασαν δεμένο,
5 βουνὰ τὸν γύρισαν, στὸ Τέχοβο⁸ τὸν πῆγαν,
σὲ μιὰ ψηλὴ καρυδιὰ τὸν εἶχαν κρεμασμένον...⁹

Τὸ μοιρολόγι ποὺ ἀκολουθεῖ, τραγουδοῦσαν σλαβόφωνες Ἑλληνίδες
γιὰ τὸν Ἑγγρα :

1. Βλ. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 108.

2. Τώνης εἶναι ὁ Ναουσαῖος Ἀντώνης Μίγγας, ποὺ κρεμάσθηκε μαζί μὲ τὸν Ἑγγρα.

3. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 113.

4. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 120-121.

5. Ἀρχικοὶ στίχοι γνωστοῦ τραγουδιοῦ τοῦ γάμου.

6. Σήμερα λέγεται Μεταμόρφωσις, πλησίον τῆς Ναούσης. Ὁ στίχος ἄμετρος.

7. Σήμερα Ἀγία Φωτεινὴ.

8. Τέχοβο, σήμερα Καρυδιά.

9. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 129-130. Ὁ τελευταῖος στίχος ἄμετρος.

Νέμας μάικα, ζλάτνο τσέντο, ντά τὰ πλάκα
 νέμας σέστρα ντά τὰ ζάλια;
 Κάκβα ιζλαζάγια
 κάκβα ντονισέα ντά βά οὐμπέσατ νά οὐρέχουτ.
 Ντά βά ντόνσατ νά τσούζντι μέστου
 τσούζντι μάικι ντά πλάκατ
 τσούιτζι σέστρι ντά βά ρέντατ.

ἐλληνικά σημαίνει :

Δὲν ἔχεις μάνα, γλυκὸ παιδὶ νὰ σὲ κλάψῃ,
 δὲν ἔχεις ἀδερφή νὰ σὲ πενήθῃ;
 Πῶς σᾶς ἐγέλασαν,
 πῶς σᾶς ἔφεραν καὶ σᾶς κρεμάσαν στὴν καρυδιά!
 Νὰ σᾶς φέρουν σὲ ξένο μέρος,
 ξένες μάνες νὰ σᾶς κλάψουν,
 ξένες ἀδελφές νὰ σᾶς μοιρολογήσουν¹.

Καὶ ἓνα ἀκόμη τραγοῦδι σὲ ὕφος δημοτικὸ, ἀναφερόμενο στὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Ἑγγρα. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἑπτασυλλάβων - ὀκτασυλλάβων στίχων καὶ οἱ ὁμοιοκαταληξίες δείχνουν κάποια λογία ἐπιτήδευση :

Ἦταν ἡμέρα Κυριακή
 Δευτέρα ξημερώνει
 ποὺ κίνησε ὁ Ἑγγρας
 μαζί μὲ τὸν Ἑντώνη.

5 Δὲν πήγαινε μακριὰ
 δὲν πήγαινε κοντά
 στὸ Γεμνίνοβο² ἀπὸ κάτω.
 Τὸν Ἑγγρα τὸν ἐκρέμασαν
 στοῦ Βλάντοβου τὰ μέρη

10 μαζί μ' αὐτὸν ἐκρέμασαν
 κι ἓνα μοναχοπαίδι³.
 Ἄχ, ἄχ, μῆλο τῆς μηλιάς,
 ἄχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.

- Ἑντώνη, δὲ λυπήθηκες

15 νὶ μάνα, νὶ⁴ πατέρα

1. Βλ. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 138.

2. Τοποθεσία στὴν περιφέρεια Ναούσης.

3. Τὸν Ἑντώνη Μίγγα.

4. οὔτε.

- οὔτε γυναίκα κι ἀδερφές
οὔτε καὶ θυγατέρα.
"Αχ, ἄχ, μῆλο τῆς μηλιᾶς
ἄχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.
- 20 "Ελα, γυναίκα μου χρυσή,
πᾶρε καὶ τὴν Ἑλένη
κι ἔλατε εἰς τὸν τάφο μου
νὰ ἰδῇτε τί θὰ γένη.
- "Αχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.
- 25 "Εκεῖ ποὺ τὸν ἐκρέμασαν
ὑπῆρχε μία βρύση
ποὺ ἔτρεχε κρὺο νερό,
χωρὶς νὰ σταματήση.
- Στὸν τόπο ποὺ τοὺς κρέμασαν
- 30 χαροκαμένη νέα
ποὺ ἔκλαιγε τὸν ἄντρα της
τὰ δυὸ παιδιά τὰ νέα¹.

Τοῦ καπετάν Βάρδα

Γιὰ τὸν Γεώργιο Βάρδα (καπετάν Βάρδα) ἔχουμε πολλὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα: Ἐγεννήθη στὸ χωριὸ Ἀσκύφου Σφακίων τῆς Κρήτης ἀπὸ πατέρα τὸν Χαράλαμπο Τσόντο ἢ Τσοντολάμπη. Τὸ 1896 ἔλαβε μέρος στὴν Κρητικὴ ἐπανάσταση. Στὴ Μακεδονία ἦρθε τὸ 1904 ἐπὶ κεφαλῆς ἀνταρτικοῦ σώματος. Ὡς ἀρχηγὸς στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου ὀργάνωσε τὸν ἀγὼνα τῶν Μακεδονομάχων². Τὸ παρακάτω πεντάστιχο τραγούδι, ποὺ ἔγινε κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν κλέφτικων, ὄχι μεγάλῃς ποιητικῆς ἀξίας, εἶναι δημοσιευμένο στὴν ποιητικὴ συλλογὴ Ἑλ. Ζγώνη καὶ Ἀθ. Ράχου, Δημοτικά τραγούδια Γρεβενῶν, Γρεβενά 1938, ἀρ. 62:

Συντάσσονται οἱ ἀρχηγοί, τὰ δέκα κομιτάτα
νὰ πολεμήσουν τὴν Τουρκιὰ μέσ' στὴν Μακεδονία.

Παίρνουν λαχνίζουν τὰ χωριά λαχνίζ'ν τὲς πολιτεῖες

ὁ Βάρδας πάει Μορίχοβο ὁ Λίτσας στὰ Μπιτόλια³

5 καὶ ὁ Μελάς στὴν Καστοριά καὶ στὰ Καστανοχώρια⁴.

1. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 164. (Δὲν τηρεῖται ἡ σειρά τῶν στροφῶν, ὅπως εἶναι δημοσιευμένες στὸ βιβλίον τοῦ Θ. Κανελοπούλου).

2. Βλ. καὶ Ἀρχεὶον Μακεδονικοῦ ἀγώνος Πηνελόπης Δέλτα, Ι. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 41 κέ.

3. Τὸ σερβικὸ Μοναστήρι.

4. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 275 κέ.

Τοῦ καπετάν Φούφα

Γιὰ τὸν καπετάν Φούφα (ἀνθυπολοχαγὸ Παπαδᾶ) ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Κυνουρίας, ποὺ ἔπese στὸ Παλιοχώρι Πτολεμαΐδος στὶς 11-5-1907 μᾶς παραδίδεται ἓνα τραγούδι μὲ παραλλαγές. Ἐνα κακότεχνο τραγούδι εἶναι δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Π. Οἰκονόμου στὸ βιβλίο του «Τὸ Λέχοβον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ 1900-1912». Τὸ ἴδιο αὐτολεξεῖ δημοσιεύει στὴ συλλογὴ τραγουδιῶν Χαλκιδικῆς (σ. 17 ἀριθ. 14) ὁ Πέτσης. Στὰ σχόλια τοῦ τραγουδιοῦ γράφει: «Ὁ καπετάν Φούφας», «ἀπὸ τὸ 1906 ἀνέλαβε ὡς ὄπλαρχηγὸς τοῦ τμήματος Παλαιοχωρίου Καϊλαριῶν... Ὁ Φούφας ἀνεδείχθη συνετὸς, δίκαιος καὶ γενναῖος ὄπλαρχηγός, ἐμπνεύσας τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας»¹.

Τὰ τρία παρακάτω τραγούδια γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Φούφα στὸ Παλιοχώρι, δημοσιεύει ὁ Χρ. Γεωργίου στὸ βιβλίο του «Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα», σ. 59:

Α

Φούφας κι Ζιάκας ἀρχηγοὶ μ' ἰξήντα παλληκάρια
στὴ Λόσιτσα² πιάσανι νὰ κάμουνι λημέρι...
Κι οὐχτῶ Μαῖου ἔφτασαν μέσα στοῦ Παλιουχώρι.
Φουνάζ³ οὐ Φούφας οὐ ἀρχηγός, τὰ ὄρη ἀντιλαλοῦνι
5 κι ἀπὸ τοῦ φόβου οἱ Βούλγαροι τὰ ὄπλα τους πιτοῦνι.

Β

Σηκώνουμι πουλὺ προῦι, δυὸ ὄρις πρὶν νὰ φέξη.
ΠΑίρνου νιρὸ κι νίβουμι κι ζώνου τ' ἄρματά μου
κι παίρνου δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κουρφουβούνια,
νὰ βρῶ λημέρια ἀντάρτικα, λημέρια 'ποῦ τοῦ Φούφα.
5 Μουρίκι³ μου πιρήφανου κι Οὐξὺν ζουγραφισμένη,
τοῦ Φούφα ποῦ τοὺν ἔχιτι, τοὺν πρῶτου καπιτάνιου;
Βρίσκου τοῦ Φούφα ἀρχηγὸ βαριά τραυματισμένου!
- Σήκου, βρὲ Φούφα ἀρχηγέ, σήκου, νὰ πουλιομῆσης.
- Μὴ τί πουδάρια νὰ σκουθῶ, νὰ σταυρουθῶ νὰ κάτσου,
10 νὰ βγάλου τοῦ τραγούδι μου τοῦ παραπονιμένου!

1. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 323. Τοῦ ἴδιου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 131. Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα, I. Γερμανοὺ Καραβαγγέλι, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 43.

2. Παλαιότερη ὀνομασία τοῦ χωριοῦ Γέρμα.

3. Βουνὸ στὴν ὀροσειρὰ Μοριχόβου.

Γ

- Τρίτη, Τετάρτη του προύι ἱπῆρα τ' ἄρματά μου,
 στοῦ Παλιουχώρι πῆγινά μὶ ὅλα τὰ πιδιά μου.
 Ἴκει ποὺ ἱκαθήσαμε, γιὰ νὰ ξικουραστοῦμι,
 ἦρθαν οὐλίγοι Βούλγαροι, νὰ μᾶς ὑποδεχτοῦνι.
- 5 «Καλὴ μέρά σας, βρὲ πιδιά», εἶπαν τὰ Βουργαράκια·
 εἶχαν στὰ χεῖλια ζάχαρη, καὶ στὴν καρδιά φαρμάκια·
 «Φούφα, ποῦ ἔχτι τ' ἄρματα, τὰ ἔρημα τσαπράζια,
 νὰ κάψουμ' τοῦ σπὶτ' τ' παπᾶ, τοῦ καπιτάνιου ἀντάμα;»
 «Τὶ λέτι, παλιοβούργαροι κὶ σεῖς παλιουκουμίτις,
- 10 ἡμεῖς ἀπουφασίσαμι μὶ τὰ σπαθιά νὰ μποῦμι.
 Γιὰ ἀνοίξει μας, μωρὲ πιδιά κὶ σεῖς παλιουκουμίτις».
 Ἦ πόρτα ἀμέσους ἀνοίξιν κ' οἱ ντουφικιὲς ἀρχίσαν.
 Πῆραν τοῦ Φούφα στὰ δεξιά κὶ πέφτει πληγουμένους·
 Βουργάροι τὸν σκουτώσανι μέσα στοῦ Παλιουχώρι.

Τοῦ Λούκα

Ὁ καπετὰν Λούκας, τοῦ ἐπόμενου τραγουδιοῦ, ἀπὸ τὴ Ραδοσίνιστα (σημερινὸ Μέγαρο) τῶν Γρεβενῶν, δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸν Βούλγαρο κοιμιτατζή Λούκα. Ἀρχικὰ ἦταν στὸ σῶμα τοῦ Ἀντ. Βλαχάκη (Νάκη Λίτσα). Τὸ 1907 συναντήθηκε στὸ Λέχοβο μετὰ ἄλλα ἀνταρτικὰ σώματα, τοῦ Ζιάκα, Γκούρα, Φλάμπουρα. Σὲ συμπλοκὴ μετὰ τοὺς Τούρκους ἐφονεύθη ὁ Χρ.Μπα-στῆς (βλ. ἐπόμενο τραγούδι) καὶ τραυματίστηκε στὸ μάτι ὁ Λούκας. Ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ στὴν Ἀθήνα γιὰ θεραπεία, ἀλλὰ ἔχασε τὸ μάτι του. Ἀπέθανε τὸ 1913. Στὸ τραγούδι ἀναφέρονται οἱ ἀντιδικιὲς τοῦ Λούκα μετὰ τὸν Παπαδήμα, οἰκονόμον στὸν Γέρμα καὶ διδάσκαλον στὸ Βογατσικό. Διεκδικοῦσε ὀρισμένο πῶσδ' χρημάτων, ποῦ ἰσχυριζόταν ὅτι εἶχε ξοδέψει, καὶ δὲν τὸ ἀνεγνώριζαν ὁ Παπαδήμας καὶ ὁ Ζιάκας¹.

Ἔνα πουλάκι ἐλάλησε στοῦ Λέχοβου τὴ ράχη.
 Δὲν κεληδοῦσε σὰν πουλί, μηδὲ σὰν χελιδόνι,
 παρὰ λαλοῦσε κι ἔλεγε μ' ἀνθρώπινη κουβέντα:
 - «Καλὰ ἦσουν, Λούκα μ', στὰ βουνὰ καὶ στὰ Καστανοχώρια.

1. Στίλπ. Κυριακίδου, Ἄσματα, «Μακεδονικὰ» 3 (1956) σ. 412. Παρόμοιο σὲ χειρόγρ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἀρ. 93, σ. 16 (συλλογὴ Δέσπ. Μαισίκη, Ροδοχώρι Βοΐου). Βλ. καὶ Χ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα, σ. 49. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 324.

- 5 Τὶ γύρευες, τὶ χάλευες, στοῦ Λέχοβου τὴ ράχη;
 - Πήγαινα γιὰ τὸ Μουρίχοβο καὶ γιὰ τὴν Καρατζόβα,
 γιὰτὶ μὲ κατηγορήσαν Ζιάκας καὶ Παπαδήμας:
 «Δὲν κάνει ὁ Λούκας γι' ἀρχηγός, μηδὲ γιὰ καπετάνιος».
 Συχνὰ στέλναν τὰ γράμματα στοὶ κέντρο, στὴν Ἀθήνα:
 10 «Δὲν κάνει ὁ Λούκας γιὰ ἀρχηγός, μηδὲ γιὰ καπετάνιος».

Τὸ ἐπόμενο τραγούδι ἀναφέρεται σὲ ἀπαγωγή ἐνὸς Παπαπερικλῆ ἀπὸ
 τὸν καπετὰν Λούκα:

- Ἦτανε μέρα βροχερὴ καὶ νύχτα χιονισμένη
 σὰν πιάστηκαν - παιδιὰ μ' - στὸν πόλεμο 'πὸ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ.
 Ἦταν ὁ Λούκας ἀρχηγός, ἦταν κι καπετάνιος,
 εἶχε κομίτες Κρητικοὶ 'πὸ μέσ' ἀπὸ τὴν Κρήτη
 5 τὸς νίκησαν, τὸς τσάκισαν καὶ μπῆκαν στὴν Ἀβδέλλα,
 πῆραν τὸν παπα-Περικλῆ μαζὶ μὲ τὸν υἱό του.
 - Δὲν παίρνεις, Λούκα μ', χρήματα, φλουρὶ μαργαριτάρι;
 - Δὲν παίρνει ὁ Λούκας χρήματα, φλουρὶ, μαργαριτάρι,
 μόν' θέλ' τὸν παπα-Περικλῆ μαζὶ μὲ τὸν υἱό του.
 10 Τὸς πῆραν καὶ τὸς ἔσφαξαν σὰν τὰ παχιά κριάρια ¹

Τοῦ Χρ. Μπαστῆ

Τὸ ἐπόμενο ἡμιλόγιο τραγούδι ἀναφέρεται στὸν Χρ. Ἀργυράκο ἢ
 Μπαστῆ (Σιαπέρα), ποὺ ἔπεσε στοὶ Λέχοβο στίς 13 Ἰουνίου 1907. Κατήγετο
 ἀπὸ τὸ Μπλάτσι Πτολεμαΐδος ².

- Μάθατι σεῖς ἓνα νέου,
 πό'γινε μινιά Κυριακή;
 ἔσκουτῶσαν τοῦ Σιαπέρα,
 παλληκάρι τοῦ Μπαστῆ.
 5 Πουλιμοῦσι σὰ λιουντάρι
 κεῖ στοῦ Λέχουβου ψηλά
 κὶ μινιά σφαίρα τοὺν ἡρῆκι
 μὲς στοῦ στῆθους ἀμπρουστά.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 2154 δ', σ. 37 (συλλογὴ Δ.Β. Οἰκονομίδου, Φιλιππῶτες
 Δυτ. Μακεδονίας 1953).

2. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ., σ. 323.

Ὁλου τοῦ χουργιό τὸν κλαίει
 10 κὶ ἡ μάνα τὸν θρηνεῖ
 τοὺν Κουστάκη τοῦ λεβέντη,
 τῆς Σελίτσης τοῦ πιδί¹.

Τοῦ καπετάν Λίτσα

Λίτσας εἶναι ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Ἀντωνίου Βλαχάκη ἀπὸ τὸ Γύθειο. Μαζί μὲ τὸν Λεωνίδα Πετροπούλακη καὶ ἄλλους Μακεδονομάχους ἔπεσε στὴν Ὀσνίτσανη (σημερινὸ Καστανόφυτο) τῆς Καστοριᾶς σὲ μάχη κατὰ τῶν Τούρκων στίς 7 Μαΐου 1906. Γιὰ τὸν Λίτσα μᾶς παραδίδονται τὰ ἐπόμενα ποιητικὰ κείμενα :

Α

- Φίλοι τοῦ Λίτσα τῶλιγαν κὶ τὸν παρακαλοῦσαν,
 νὰ μὴν πάη στὴν Ὀσνίτσα² ὅλοι τὸν ὀμιλοῦσαν·
 τὸ τοῦ πεν ὁ Λούκας τρεῖς φορὲς κὶ τὰ παιδιὰ του ὅλα
 μὰ κεῖνος δὲν τοὺς ἤκουσεν, «γραμματικέ», φωνάζει :
- 5 «μάσε τὰ παλληκάρια μου κὶ ἐμπρὸς ἀκολουθᾶτε.
 Ἰγὼ πηγαίνω ἀμπροστὰ κὶ ἐσεῖς ἀκολουθᾶτε
 κὶ ὅταν ἀρχίσ' οὐ πόλεμος, γενναῖα πολεμᾶτε».
 Στὸ δρόμο ὅπου πῆγαιναν, ἐκεῖ ποὺ περπατοῦσαν
 Τούρκοι τοὺς συναντήσανε κὶ τοὺς καλωρωτοῦσαν :
- 10- Ποῦ πᾶς, Βλαχάκη μ', ξακουστό, σὺ καπετάνιε Λίτσα;
 Πάνεις νὰ κάψης τὸ χωριὸ κὶ αὐτὴν τὴν Ὀσνίτσα;
 - Μήπως ἰγὼ εἶμαι Βούλγαρος τὴν Ὀσνίτσα νὰ κάψω;
 Πάνω νὰ κάμω πόλεμο Βουλγάρους γιὰ νὰ σφάξω.
 Μιὰ παταριὰ τὸν ρίζανε κὶ γίνηκεν κομμάτια
- 15 τὸν κλαῖνε τὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ τὰ παιδιὰ του ὅλα.
 Ἐπτά Μαΐου ἦτανε, π' ἀνοίγουν τὰ πουρνάρια
 ποὺ κάνει ὁ Λίτσας πόλεμο μὴ ξήντα παλληκάρια³.

Β

Σαββάτου βράδυ ἤμασταν κουντὰ σὶ μαναστήρι
 κὶ οὐ Λίτσας ἦταν σκιπτικὸς κὶ ἦταν συλλογισμένους.

1. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ αγώνα, σ. 42.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν Ὀσνίτσανη (Καστανόφυτο) χωριὸ τοῦ νομοῦ Καστοριᾶς. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς αγὼν, σ. 323. Βλ. καὶ Κ. Μαζαράκη, Ὁ Μακεδονικὸς αγὼν (ἀναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σ. 78.

3. Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι θυμίζουν τεχνοτροπία κρητικῶν ἥρωικῶν τραγουδιῶν.

Τοὺς ἀρχηγοὺς ἐκάλισι κὶ τοὺν Πιτροπουλάκι·
 «νὰ τοιμαστοῦνι τὰ πιδιά στοὺν πόλιμου νὰ πᾶμι,
 5 Βουλγάρους γιὰ νὰ κάψουμι, ταμπούργια...»¹.
 Τὴ χαραυγὴ κινήσαμε σ' ν Οὐσνίτσανη νὰ πᾶμι.
 Πρῶτους οὐ Λίτσας ἔτριξι μέσ' στη φουτχιά τὰ βόλια
 κὶ τ' ἀρχηγοῦ οὐ ψυχουγιὸς κὶ οὐ καπιτὰν Λιουνίδα.
 «Πιτροπουλάκη», φώναξι τοῦ καπιτὰν Λιουνίδα·
 10 τὰ παραθύργια χτύπησι, νὰ μὴ ἔβγουν οἱ Βουλγάροι
 κ' ἰγὼ θὰ βάλου τὴ φουτχιά, νὰ κάψουμι τὰ σπίτχια,
 ψυχὴ νὰ παραδώσουμε μὴ ὅλα μας τὰ ντέρτχια.

Γύρισμα :

Ἄιντι Λίτσα μου καημένι,
 κὶ στοὺν κόσμου ξακουσμένι·
 Λιουνίδα πινιμένι
 κὶ αἰτὲ καμαρουμένι.
 Ἰσὺ Μακιδουνία, στὰ μαῦρα νὰ ντυθῆς
 γι' αὐτὰ τὰ παλληκάργια πῶχεις στὴ μαύρη γῆς².

Τοῦ Ζιάκα καὶ τοῦ Γέρμα

Ὁ καπετὰν Ζιάκας τοῦ ἐπομένου τραγουδιοῦ εἶναι ὁ ἀξιωματικὸς Γρηγ.
 Φαληρέας ἀπὸ τὴ Μάνη³.

Οὐ Ζιάκας οὐ πιρήφανος κὶ οὐ Γέρμας⁴ τοῦ ξιφτέρι
 μ' ὅλου λιβέντις διαλιχτούς, μ' ἱξήντα παλληκάρια
 στὴ Λόσνιτσα⁵ πιδάσανι νὰ κάνουνι λημέρι,
 κεῖ π' ἀγκαλιάζοντ' οἱ οὐξιὲς μὴ τὰ χλουρά πουρνάρια
 5 κὶ τρέχουν γάργαρα νιρά, τὰ δένδρα ποὺ ἡσκίωνουν.
 Ψιλὸ τραγοῦδι ἀρχίσανι νὰ ψιλοτραγουδοῦνε·
 πρῶτους οὐ Ζιάκας τᾶρχισε κὶ οὐ Γέρμας τ' ἀπουσώνει.
 Τουρκιὰ χιλιάδης πλάκουσι, μαῦρη σὰν καλιακούδα.
 10 Καρδιά, πιδιά, φουνάζανι, οὐσὰν Γρικοὶ σταθῆτι.

1. Στὸ δημοσίευμα τοῦ Γεωργίου εἶναι πλῆρες τὸ ἡμιστίχιο, ἀλλ' ἀνόητο «ταμπούργια γιὰ νὰ φάμι».

2. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, σ. 57.

3. Χρ. Γεωργίου, ἔ. ἀ. σ. 50-51.

4. Γιὰ τὸν Γέρμα βλ. τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι.

5. Παλαιότερη ὀνομασία τοῦ χωριοῦ Γέρμα.

Μι μιὰ οὐρμὴ ριχτήκανι στὴν τουρκικιά τὴ φλόγα
κι κόβουν Τούρκους ἀπειρους, σὰ θιριστὲς στὰ στάχνα¹.

Τοῦ καπετάν Γέρμα

Ὁ καπετάν Γέρμας τοῦ ἐπομένου τραγουδιοῦ, ψευδώνυμο τοῦ ἀξιωματικοῦ Νικολάου Τσοτάκου ἀπὸ τὸ Γέρμα τῆς Μάνης. Ἐπese σὲ μάχη μὲ τοὺς Τούρκους τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907. Ἡ προτομὴ του ἐστήθη στὸ χωριὸ Γέρμα. Τὰ ἀποκαλυπτήρια ἔγιναν στὶς 29 Μαΐου 1966².

Οὐ Ζιάκας ἦταν ἀρχηγός, οὐ Γέρμας καπιτάνιους
πουλέμησαν μέσ' στοῦ βουνό μ' ἰξήντα παλληκάρια.

Ἦταν ἡμέρα θλιβερή, ἡμέρα ἦταν Τρίτη,
ποὺ φίλιβιν οὐ ἀρχηγός τοὺς νέους ' ποὺ τὴν Κρήτη.

5 Ἦ ὥρα ἦτανι ἰφτά, προυτοῦ νὰ σηκωθοῦνι,
οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἠύρηκανι ψηλά στοῦ κουρφουβούνι.

- Σήκου, βρὲ Νίκου ἀρχηγέ, βρὲ Γέρμα καπιτάνι,
νὰ ἰδῆς τὰ κρητικὰ πιδιά, ἐφτάσαν στοῦ πουτάμι.

- Κλάψαν μανοῦλιν γιὰ πιδιά, ἄς κλάψη κι ἡ δική μου·

10 στῆς Καλουγραίας τοῦ βουνό³ θὰ μείνη τοῦ κουρμί μου.

Δὲν τοῦ 'ξίρις, μανοῦλα μου, σὶ ποῖο βουνό θ' ἀράξου,
θὰ μοῦ 'στίλινις τὰ ροῦχα μου, νὰ στουλισθῶ, ν' ἀλλάξω!

Στῆς Καλουγραίας τοῦ βουνό θὰ μείνη τοῦ κουρμί μου,
γιὰ νᾶχη δόξα κι τιμή, νὰ λάμπη σὰν τοῦ κρίνου.

Γύρισμα :

Ἀηδόνια, καναρίνια,

μὴν κιλαδησίτι

κοιμᾷτ' οὐ καπιτάνιους,

μὴν τοὺν ξυπνήσιτι.

Τοῦ Κοροπούλη

Γιὰ τὸν Εὐάγγελο Κοροπούλη ἀπὸ τὴ Μάνδρα Ἀττικῆς ποὺ ἐδολοφονήθη στὴ Σιάτιστα τὸ 1908 ἔγινε τὸ ἐπόμενο τραγούδι⁴.

1. Ὁ τελευταῖος στίχος μὲ τὴν παρομοίωση προφανῶς εἶναι προσθήκη λογιῶν. Τὸ ἴδιο τραγούδι καταγράφει τὸ 1955 ὁ συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Στ. Μάνεσης στὸ χωριὸ Λικνάδες Δυτ. Μακεδονίας (χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀρ. 2217, σ. 314).

2. Χ ρ . Γ ε ω ρ γ ί ο υ , Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ αγώνα, σ. 50.

3. τοπωνύμιο τοῦ Γέρμα Δυτ. Μακεδονίας.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., 1688, σ. 147 ἀριθ. 58 (συλλογὴ Γ. Μέγα 1952).

Κάθομαι συλλογίζομαι γι' αὐτὸν τὸν Κοροπούλη
 πού' ταν γενναῖος ἀρχηγός, γενναῖο παλληκάρι·
 πολλοὺς πολέμους ἔκαμε μὲ Τούρκους μὲ Βουλγάρους.
 Τὸν κάλεσαν ἡ Σιάτιστα, φιλιὰ γιὰ νὰ τὸν κάνη.
 5 Πικρὴ φιλιὰ τὸν κάνανε μὲ μαχαιριῆς μὲ βόλια!
 Δὲ φταίει ὅλη ἡ Σιάτιστα καὶ οὐδὲ αὐτὴ ἡ Χώρα¹
 μὸν φταίνουν τρία ἄτομα.....

Ἡ ἀπαγωγή τοῦ καϊμακάμη ἀπὸ τὸν Ναούμη

Τὴν ἀπαγωγή τοῦ καϊμακάμη (τοποτηρητοῦ) Φλωρίνης ἀπὸ τὸν Ναούμη ἢ Καραναοὺμ ἔχει ὡς ὑπόθεση τὸ ἐπόμενο τραγούδι. Ἡμέρα ραμαζανιοῦ ὁ Ναούμης καὶ ὁ Νταβέλης ἀπὸ τὴν Γαλατινὴ μπήκαν κατὰ τὸ 1906 μέσα στὴ Φλώρινα καὶ πῆραν σκλάβο τὸν καϊμακάμη. Ὁ Ναούμης ἀπὸ τὴν Ἱεροπηγὴ (Κωστανέτο) Καστοριᾶς, εἶχε δρᾶση στὴν περιφέρεια Καστοριᾶς καὶ Ἀνασελίτσας. Τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ καϊμακάμη τραγουδήθηκε σὲ μερικὲς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ καλύτερη παραλλαγή, νομίζω, εἶναι αὐτὴ ποὺ δημοσιεύει ὁ Γ. Μόδης (Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 126)²:

Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
 μωρὲ Φλώρινα,
 ἄιντε μ' ἐξήντα παλληκάρια,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε,
 ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ
 μωρὲ Κυριακὴ
 ἄιντε ἡμέρα ραμαζάνι,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε,
 Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
 μωρὲ Φλώρινα
 πιάνει τὸν καϊμακάμη,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε!

Τοῦ Νταβέλη

Στὸ συνεργάτη τοῦ Ναούμη Νταβέλη ἀπὸ τὴ Γαλατινὴ (Κοντσικό)

1. Ὁ ἄνω συνοικισμὸς τῆς Σιάτιστας.

2. Βλ. καὶ Χρ. Γεωργίου, ἔ. ἀ., σ. 22 καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ του, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 182.

♩ ~ 112

1 Na. ού - μης πάει στή — Φλώ - ρι - να —, μω - ρέ
 Φλώ - ρι - να, πάη σε να γέρ' τὸ - ν καη - μα -
 κά - μη, γειά σου Na - ού - μη - ημ' κα - πε - τά - νι μ'.

2 Παι. διὰ μ' τὸ τ' εἴ. στε — λέ - ρα - θα —, μω - ρέ,
 λέ - ρα — θα, ἄι - ντε, τὸ τ' εἴ - στε —
 κί' ὁ - λο σ' τ' α - σή - μια α

1 λιε - ρω - μέ - να, φορ - τω - μέ - να.

ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενο τραγούδι, πὺ μιλάει γιὰ πάτημα τῆς Καστοριάς καὶ λαφυραγωγία: ¹

“Ὅσα κακὰ κι ἂν ἔκαμες - Γεώργη μ' - Νταβέλη μ' - ὅλα συμπαθισμένα,
 κι ἓνα κακὸ πὺ ἔκαμες συμπαθισμὸ δὲν ἔχει.

Πὺ πάτησες τὴν Καστοριά, τὸ πρῶτο μιντζιλίσι ².

Βάνεις τοὺς μπέηδες ἀμπροστά, βάνεις τοὺς καϊμακάμ'δες,

5 Βάζεις καὶ τὸν Ἀλιάμπη μαζὶ μὲ τοὺς Ἑβραίους.

Στὰ ὄντρα ³ τοὺς ἀνέβαζες, στὰ ὄντρα τοὺς πηγαίνεις,

νὰ πάρης γρόσια - Γεώργη μ' - καὶ φλωριά. ....

Τοῦ καπετάν Γ. Βολάνη

Ὁ Γ. Βολάνης κατήγετο ἀπὸ τοὺς Λάκκους τῆς Δυτ. Κρήτης. Ἀρχικά

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀρ. 2217, σ. 377-78 (συλλογὴ Στ. Μάνεση, Δραγασιά Δυτ. Μακεδονίας 1955).

2. μιντζιλίσι (τουρκ.) συνεδρίαση, κέντρο διοικητικὸ, κεφαλοχώρι.

3. Ὅρος ὄντρα στὴν περιφέρεια Καστοριάς.

άνηκε στο Σώμα Παύλου Μελά. Μετά το θάνατο του Μελά συνελήφθη από τους Τούρκους και ώδηγήθη στο Μοναστήρι· κατόρθωσε όμως να διαφύγει. Έπικεφαλής σώματος Μακεδονομάχων έδωσε πολυάριθμες μάχες με Τούρκους και Βουλγάρους. Ο Βολάνης έζησε ως το 1943, ότε έπεσε θύμα κομμουνιστικής δολοφονίας.

Το έπόμενο τραγούδι αναφέρεται στη μάχη του Στρεμπένου. Ο Βολάνης έσώθη, αλλά έχασε 13 συμπολεμιστές¹, όπως λέει το τραγούδι.

Όξω μεριά άπ' το Λέχοβο, στο δάσος του Στρεμπένου²,
Γιώργος Μπουλάνης πολεμά με τούρκικο άσκέρι³.
Ρίχνουν τουφέκια σάν βροχή, μολύβια σάν χαλάζι.
Μάρμπας Άντρέας⁴ πονηρός φωνάζ' στα παλληκάρια.

5 «Χτυπάτε τά βρωμόσκυλα, χτυπάτε Τουρκαλάδες.
Γι' άφουγκραστήτε, βρέ παιδιά, το λυπηρό τραγούδι,
τραγούδι να τó μάθετε, τραγούδι να τó λέτε,
και όσοι είστε Έλληνες να κάτσετε να κλαίτε⁵.
Σ' ένα μνημόυρι δεκατρείς όλους τούς παραχώσαν.

Του Γιώργη Κρητικού

Το Κρητικό παιδί του έπόμενου τραγουδιού⁶ είναι ό Κρητικός Γ. Σεϊμένης ή Σεϊμενάκης, που έμενε στο Λέχοβο. Δέν ήταν ευχαριστημένος από τη στάση των άρχηγών του προς τους Τούρκους, επειδή είχε την άφέλεια να νομίζει κοινό τον άγώνα των Βουλγάρων και Έλλήνων κατά των Τούρκων και ήθελε να συνεργασθί με τους Βουλγάρους κομιτατζήδες. Τόν συνέλαβαν όμως οί Βούλγαροι και τόν έφυλάκισαν. Ο Μπίμπας Στέργιος, μέλος μιάς έπιτροπής «συνεννοήσεως» με τους κομιτατζήδες εναντίον των Τούρκων παρέκίνησε τους Βουλγάρους και τόν σκότωσαν στις 25 Ιουλίου 1903⁷.

1. Βλ. Στ. Κυριακίδου, "Άσματα, «Μακεδονικά» 3 (1957) σ. 412, 420. Πρβλ. και Γ. Μόδη, Μακεδονικός άγών και Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 131. Τού ίδιου, Ο Μακεδονικός άγών και ή νεώτερη μακεδονική ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 368 κέ.

2. Χωρίον του νομού Φλωρίνης· σήμερα ονομάζεται Άσπρόγεια.

3. ομάδα, πολεμικό σώμα.

4. Όπλαρχηγός από την Κρήτη.

5. Οί στίχοι 6, 7, 8, θυμίζουν τεχνοτροπία κρητικής ρίμας.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., άρ. 1430, σ. 11 (συλλογή Κ. Μπέντα, Σιάτιστα 1939).

7. Βλ. και Γ. Μόδη, έ. ά., σ. 154. Τού ίδιου, Μακεδονικός άγών και Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 178. Άρχειον Πηνελόπης Δέλτα, Ι. Γερμανού Καραβαγγέλη, Ο Μακεδονικός άγών (άπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 23.

- Παρασκευή τὸ βράδυ ἡ ὥρα στὶς ἐννιά
βαρέσανε τὸ Γιῶργο, τὸ Κρητικὸ παιδί.
- Δὲ στούειπα ἰγῶ, μπρὲ Γιῶργο, μὴν πᾶς ἰκεῖ ψηλά,
γιατ' εἶνι ὁ Τσιουκαλάρης¹, Βουλγάροι τὰ σκυλιά.
5 - Δὲ φταίγω ἰγῶ οὐ καμένος, δὲ φταίγ' ἄλλους κανεῖς,
μόν' φταίγ' οὐ προδότης, τὸ ἄπιστο σκυλί.

Τοῦ Τσακαλάρωφ

Ὁ ὀνομαστὸς Βούλγαρος ἀξιωματικὸς, κοιτατζῆς Τσακαλάρωφ, εἶ-
ναι τὸ πρόσωπο ποὺ ἀναθεματίζουν οἱ Βουλγάρες στὸ ἐπόμενο τραγούδι :²

- Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ γένηκε τὸ φετεινὸ χειμῶνα.
Κλαίγαν μανάδες γιὰ παιδιά, γυναῖκες κλαῖν γιὰ ἄντρες.
Κλαίγουν καὶ δυὸ Βουλγάρισσες στῆς Φλώρινας τὸν κάμπο :
'Ανάθεμά σας βόδιβонτες καὶ σένα, Τσακαλάρωφ³,
5 ὅπου 'στε σεῖς οἱ αἰτίοι, σεῖς εἴστε ἡ αἰτία,
ποὺ σκότωσαν τοὺς ἄντρες μας μαζί καὶ τὰ παιδιά μας.

Στὸ διάκο Δημήτρη 'Αναγνώστου

Μὲ φανερὴ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τὴ γλώσσα κλέφτικων τραγουδιῶν ἐγίνε
τὸ παρακάτω τραγούδι, γιὰ νὰ τιμῇ τὸ διάκο Δημήτρη 'Αναγνώστου,
ποὺ μὲ βάρβαρο τρόπο ἐδολοφονήθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν 1η Ὀκτωβρίου
1911 μαζί μὲ τὸν Αἰμιλιανὸ Λαζαρίδη, μητροπολίτη Γρεβενῶν, καὶ τὸν
κάτοικον τοῦ χωρίου Σνιχόβου (σημ. Δεσπότη) Φασούλαν⁴. Ἡ λαϊκὴ μούσα
αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἠθέλησε ν' ἀποθανάτιστῃ τὸν καθ' ὅλα ἄξιο καὶ ἐνδοξο
ἐπίσκοπο Αἰμιλιανὸ, ἀλλὰ μόνον τὸ διάκο. Εἶναι καὶ αὐτὴ μία ἀπὸ τὶς
ἰδιοτροπίες τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Τὸ ἐπόμενο τραγούδι γιὰ τὸ διάκο
Δημήτρη 'Αναγνώστου κατεγράφη στὸ χωριὸ Λιμπίνωβο τῶν Γρεβενῶν
ἀπὸ τὸν Δ. Λουκόπουλο (ἀριθ. χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. 59, σ. 27) :

1. Ὁ διάσημος Βούλγαρος κοιτατζῆς Τσακαλάρωφ.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 2217, σ. 263-264 (συλλογὴ Στ. Μάνεση, Ροδοχώρι Δυτ. Μακεδονίας 1955).

3. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Τσακαλάρωφ βλ. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 156 κέ. σ. 172, 191 κá. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἄρχηγοί, σ. 153.

4. Βλ. καὶ 'Αλ. Λέτσα, Ὁ Αἰμιλιανὸς Γρεβενῶν καὶ τὸ Νεοτουρκικὸν Κομιτάτον, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 31. Πρβλ. Κ. Ι. Μαζαράκη, ἔ. ἀ., σ. 78 καὶ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1912, σ. 166 κέ. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδο-
νικὴ ἱστορία, σ. 323.

- Ποιὸς θέλ' ν' ἀκούσῃ κλάματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια,
 δγιοβάτ' ἀπ' τοῦ Λιμπίνουβου¹ ἀπ' τοῦ χουργιὸ τοῦ διάκου
 ν' ἀκοῦσθι τῇ μανίτσα του κι αὐτὲς τὶς ἀδιρφές του,
 πῶς κλαίνουν πῶς μοιργιουλουγοῦν, πῶς χύνουν μαῦρα δάκρυα.
- 5 Δημήτρη μου, πιδάκι μου, γιέ μου γραμματισμένε,
 ἀπὸ μικρὸς στὰ γράμματα, μικρὸς στ' ἀλφαβητάρια
 τώρα ποιὸς σᾶς πρόδουκε στὰ Τούρκικα τὰ χέργια;
 - Οἱ Πηγαδ' τσιῶτις² τὰ σκυλιά, σκυλιά παραδουμένα.
 - Πικρὸ καρτέρ' σᾶς ἔκαμαν, πικρὸ φαρμακουμένον
- 10 πέντ' ἔξι πγιάσαν ἀμπρουστά κι δικαπέντι πίσου
 κι πγιάσανι τὰ ἄλουγα, τὰ πῆραν 'πὸ τὰ γκέμια.
 «Κατέβα κάτου, Δέσπουτα, κατέβα κάτου, Διάκι
 ἰσεῖς θά σβῆσθι τὴν Τουρκιά κι' ὅλου τοῦ ντουβλέτι³»
 Τοῦ λάκκου πάνου πάηναν στοῦ Θουδουρῆ τοῦ μύλου.
- 15 Πῶς τυραννοῦσαν τοῦ Χριστοῦ παράνομ' οἱ Οὐβραῖοι,
 ἔτσι τοὺς τυραννοῦσανι παράνομοι οἱ Τοῦρκοι.
 Κι' οὐ διάκουσ τοὺς ἱξύβρισι κι τοῦ ντζαμί τοὺς βρίζει
 κι τὸ τσικούρι πῆρاني τοῦ σκίσαν τοῦ κιφάλι⁴.

Τοῦ καπετάν Γιαννούλη Ζέρμα

Τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι ἀναφέρεται στὸν Μακεδόνα ὄπλαρχηγὸ Ζέρμα⁵
 ποὺ εἶχε λάβει μέρος σὲ πολλὲς μάχες ἐναντίον Τούρκων καὶ Βουλγάρων.

Τρία πουλάκια κάθουνταν στοὺν "Αἰ Λιά στὴ ράχη·
 Τό'να τηράει τοῦ Κόντισκου κι τ' ἄλλου κατ' τὴ Γέρμα,
 τοῦ τρίτου τοῦ μικρότιρου μοιριουλουγάει κι λέει:
 Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ ἔπαθες, Γιαννούλη Ζέρμα,

1. Λιμπίνουβο, χωρίον τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν, πατρίδα τοῦ διάκου Δημήτρη 'Αναγνώ-
 στου. Σήμερα ὀνομάζεται Διάκος.

2. Κάτοικοι τοῦ Τουρκικοῦ χωριοῦ Πηγαδίτσα, στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, φημιζό-
 μενοι γιὰ τὴν ἀγριότητά τους. Βλ. 'Αλ. Λέτσα, ἔ. ἀ.

3. Κράτος, κυβέρνηση (λ. τουρκ.).

4. 'Ο διάκος Δημήτρης 'Αναγνώστου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πυροβολισμούς, ὑπέστη καὶ
 κτυπήματα ἰσχυρὰ στὸ κεφάλι μὲ τσεκούρι· γι' αὐτὸ εὗρέθη ὁ μυελὸς του σκορπισμένος
 (βλ. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1912, σ. 170).

5. Βλ. Γ. Μόδη, 'Ο Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 137,
 κέ. Ν α ο υ μ Σ π α ν ο υ, 'Αναμνήσεις ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, Θεσσαλονίκη 1957,
 σ. 18, 19, 20.

5 τ' εἶν' τοῦ κακὸ πού ἔπαθις κι ἡ συμφουρὰ μιγάλη;
 σ' ἔφυγαν ὅλα τὰ πιδιά κι ὅλα τὰ παλληκάρια,
 μόν' σῶφυγι κι οὐ ψυχουῖς οὐ Κώστας οὐ Στενάρης,
 ποῦ 'τον μπαριάκι¹ στὰ βουνά κι φλάμπουρου² στοὺς κάμπους³.

Τοῦ καπετάν Γκόνου

Ὁ καπετάν Γκόνος ἢ Γιώτας ἐγεννήθη στὰ Γιανιτσά τὸ 1866⁴. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1905 ἄρχισε τοὺς ἀγώνες του στὴν περιφέρεια τῆς τότε λίμνης τῶν Γιανιτσῶν. Ἐπολέμησε τοὺς Βουλγάρους κοιμητατζήδες καὶ τοὺς ἀνάγκασε ν' ἀφήσουν ἐλεύθερο ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ Βάλτου. Μὲ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση τοῦ 1908 ὁ Γκόνος ἐγκατάλειψε τὸ Βάλτο καὶ κατέφυγε στὴν Ἀθήνα. Νοστάλγησε ὅμως τὴ Μακεδονία καὶ ἔφυγε πάλι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μαζί μὲ τὸ Λάζο Δουγιάμα⁵ καὶ ἄλλους. Ἔπese σὲ νυκτερινὴ τουρκικὴ ἐνέδρα καὶ σκοτώθηκε τὸ 1911. Ἕνας ἀπὸ τοὺς τέσσερες ἀδελφοὺς Δουγιάμα (Γκόνος, Μῆτρος, Τράϊκος, Λάζος) ἦταν ὁ Λάζος Δουγιάμας τοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ ἀγωνίστηκαν κατὰ τῶν Βουλγάρων κοιμητατζήδων. Μετὰ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση ὁ Λάζος καὶ Γκόνος Δουγιάμας κατέφυγαν στὴν Ἀθήνα. Ξαναγύρισαν στὴν Μακεδονία καὶ ὁ Λάζος σκοτώθηκε σὲ συμπλοκὴ τὸ 1912. Ὁ Γκόνος σκοτώθηκε σὲ κομμουνιστικὴ ἐνέδρα πολὺ ἀργότερα τὸ 1947. Σὲ λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Γκόνου καὶ τοῦ Λάζου Δουγιάμα ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενο τραγούδι⁶:

Τρία πουλάκια κάθονταν πέρα στοῦ Σκρᾶ τὴ ράχη,
 τὸ 'να τηράει τὰ Γιανιτσά καὶ τ' ἄλλο τὴ Γουμέντσα,
 τὸ τρίτο τὸ μικρότερο μόν' κελαηδαίει καὶ λέει:
 Τὸν Γκόνο Γιώτα σκότωσαν οἱ Βούλγαροι οἱ Τοῦρκοι,
 5 τὸν Λάζο τὸν Δουγιάμα τὸν σκότωσαν Βουλγάροι...

Τὸ τραγούδι στὸ χειρόγραφο συνεχίζεται μὲ στίχους πεζολογικοὺς, κακότεχνους:

1. μπαριάκι (λ. τουρκ.) σημαία.

2. λ. λατ. σημαία, λάβαρον.

3. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀριθ. 2215, σ. 283 (Συλλογὴ Σταύρου Μάνεση, Ἐπαχῶριον Γράμμου 1952).

4. Βλ. Κανελόπουλου, ἔ. ἀ. σ. 90 κέ.

5. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νῆωτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 351 κέ.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀριθ. 2215, σ. 283, (Συλλογὴ Στ. Μάνεση, Ἐπαχῶριον Γράμμου 1952).

Ἐμπρός, παιδιά, νὰ βγοῦμε ἀπάνω στὰ βουνά,
νὰ κάνουμε ἀνταρτικό, νὰ χτυπήσουμε τὸν ἐχθρό,
νὰ χτυπήσουμε τὸν ἐχθρὸ τὸν ἄτιμο τὸν σλαβισμό.
Οἱ Τοῦρκοι μὲ τὸ σύνταγμα μᾶς δῶσαν ἀμνηστία
10 καὶ στὰ κρυφὰ μᾶς ἐκτελοῦν, κρυφὰ μᾶς ἐσκοτώνουν.....

Ἕνα χορευτικὸ τετράστιχο ἀναφέρεται στὴ δράση τοῦ Γκόνου στὴ
λίμνη Γενιτσῶν:

Ὁ Γκόνος ἀπ' τὰ Γιανιτσὰ
στὴ λίμνη πολεμάει,
μὲ ντουφέκια καὶ σπαθιά
Βουλγάρους κυνηγάει¹.

Τοῦ καπετάν Μητρούση

Ὁ ὄπλαρχηγὸς καπετάν Μητρούσης (Δ. Γκογκολάκης) ἐγεννήθη στὸ
χωριὸ Χομόνδος (σημερ. Μητρούση) Σερρῶν. Μιὰ ἡμέρα τὸ 1906 μῆκαν
οἱ κοιμηταῖοι στὸ σπῖτι του καὶ ἐσφαζαν τὴ γυναῖκα του καὶ τὸ παιδί
του. Ἀπὸ τότε ἀναγκάζεται νὰ βγῇ στὸ κλαρί. Στὰ χωριά τῶν Σερρῶν σκό-
τωσε πολλοὺς πράκτορες τοῦ Κομιτάτου καὶ ἐνώθηκε μὲ τὸ ἀνταρτικὸ σῶμα
τοῦ Γιαγκλῆ ἀπὸ τὴ Χαλκιδική. Τὰ ἐλληνικὰ κέντρα Σερρῶν - Θεσσαλο-
νίκης τοῦ σύστησαν νὰ φύγῃ μαζὶ μὲ τὸν σύντροφό του Γιοβάνη στὴν
Ἑλλάδα. Ὑστερα ἀπὸ μικρὰ διαμονή στὴν Ἀθήνα ξαναγύρισε στὴν Μακε-
δονία τὸ 1907. Στὶς 13 Ἰουλίου τοῦ ἰδίου ἔτους εἶχε πάει στὰ Σέρρας, γιὰ
νὰ συνδεθῇ μὲ τὸ Προξενεῖο. Τὸν πρόδωσαν καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ καταφύγῃ
στὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ ὅπου πολέμησε γενναῖα ὥρες πολλές.
Γιὰ νὰ μὴν παραδοθῇ, αὐτοκτόνησε μὲ τὸ μαχαίρι του. Γιὰ τὸν ἀγώνα αὐτὸ
Μητρούση καὶ τὶς τελευταῖες στιγμὲς γίνεται λόγος στὰ ἐπόμενα τρα-
γουδία. Ὁ 13σύλλαβος τῶν τραγουδιῶν καὶ τὸ ὅλο ὕφος δείχνουν λόγια
ἐπιτήδευση².

Μητρούσης καπετάνιος Θεὸν παρακαλεῖ,
νὰ ἐμπῇ μὲς στὰ Σέρρας νὰ σύρῃ τὸ σπαθί.

1. Βλ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ. σ. 90, σημ. 1.

2. Λεπτομερὴ περιγραφή τῶν τελευταίων στιγμῶν καὶ τῆς γενναιότητος τοῦ Μητρούση
βλ. Γ. Μόδη, ἔ. ἀ. σ. 402 κέ., Κ. Ι. Μαζαράκη, ἔ. ἀ., σ. 78.

Ἀκόμα δὲν ἐμπῆκε, τὸν ἐπροδώσανε.

Μητρούσης καπετάνιος, στὸ χέρι τὸ σπαθί

5 Ναζέρδες¹ καὶ Κομσέρδες² ὅλοι μαζεύτηκαν

τὸ ἰλί - ἀλά³ φωνάζ'ν - Μητρούς', παραδοθῆς.

- Τὸ αἷμα μου τὸ χύνω, δὲν παραδίδομαι

κι ἂν εἶσαι μπασκομσέρδος⁴ ἐμπρός μου νὰ σταθῆς,

τὸ βόλ' πού θὰ σὲ στείλω νὰ τὸ παραδεχθῆς.

Ἡ ἐπομένη παραλλαγή ἀναφέρει λεπτομέρειες γιὰ τὴ μάχη τοῦ Μητρούση ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας :

Β

Μητρούσης καπετάνιος Θεὸν παρακαλεῖ

νὰ ἔμψη μέσ' στὰ Σέρρας νὰ σύρῃ τὸ σπαθί.

Ἰούλη δεκαπέντε⁵, Σάββατο βράδυ ὀκτώ,

ἐκλείσαν τὸ Μητρούση μὲς στὸ καμπαναριό.

5-Τεσλίμ ὅλ⁶, βρὲ Μητρούση, μὲ ὅλα τὰ παιδιὰ

Τεσλίμ ὅλ, βρὲ γκιαούρη - Τεσλίμ δὲ γίνομαι.

Ἄς ἔρθῃ ὁ μπασκομσέρης, βεζίρης καὶ κατῆς,

τὰ χέρια μ' θὰ σταυρώσω, μονάχος θὰ δεθῶ.

Ἦρθε ὁ μπασκομσέρης, βεζίρης καὶ κατῆς,

10 τὸ ἰλί ἀλά φωνάζ'ν τεσλίμ δὲν γίνεται.

Πιάνουν καὶ γράφουν γράμμα, φερμάν' στὸ βασιλιά,

θὰ κάψουμε τὰς Σέρρας γιὰ πέντε ἑξ παιδιά.

- Τεσλίμ, βρὲ Μητρούση. - Τεσλίμ δὲν γίνομαι,

τὸ αἷμα μου θὰ χύσω, δὲν παραδίδομαι⁷.

Τοῦ καπετάν Γιαγκλῆ

Ὁ Γιαγκλῆς, καπετάνιος ἀπὸ τὴν Ἱερισσὸ τῆς Χαλκιδικῆς, ἦταν ἀρχηγὸς ἀνταρτικοῦ σώματος, πού τὸ εἶχαν ἐξοπλίσει οἱ ἀδελφοὶ Γερογιάννη, τοῦ Μακεδονικοῦ συλλόγου τῆς Ἀθήνας, καταγόμενοι ἐπίσης ἀπὸ τὴν

1. ἀξιωματοῦχοι (λ. τουρκ. Nazir = ἐπίτροπος, ἀξιωματοῦχος).

2. ἐπιθεωρητὲς τῶν ἀρχῶν ἀσφαλείας (λ. τουρκ. Komiser).

3. Τὸ τουρκ. İli Allah = ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀλάχ.

4. Τὸ τουρκ. Baskomiser = ἀνώτερος ἐπιθεωρητής.

5. Ἡ ἡμερομηνία δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀναγεγραμμένη ἀπὸ τὸν Γ. Μόδη (ἔ. ἀ.) 13ῃ Ἰουλίου. Ἴσως ἐγινε 15 χάριν τοῦ μέτρου.

6. Τὸ τουρκ. Teslim ol = παραδῶσου.

7. Κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση τοῦ φιλόλογου Ν. Α. Κωνσταντινίδη ἀπὸ τὴ Δράμα.

Χαλκιδική. Μὲ τὸ σῶμα τοῦ Γιαγκλῆ ἐνώθηκε καὶ ὁ Μητρούσης. Μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ δρᾶση τοῦ ὁ Γιαγκλῆς ἀνεχώρησε γιὰ τὸ Ἅγιο Ὅρος, ὅπου ἀπέθανε σὲ προχωρημένη ἡλικία, καθὼς λέγει ἡ προφορικὴ παράδοση¹.

Α

- Ἐσεῖς, πουλιά μ' πετάμενα, πετᾶτε στὸν ἀέρα,
μὴν εἶδατε τὸ Γιώργη μας, τὸν καπετάν Γιαγκλῆ μας;

- Ἐψὲς προψὲς τὸν εἶδαμε κάτω στὸ Ρωμαϊκο²
παλληκαράκια μάζιβι κι ὄλο Μακεδόνες.

5 Τὰ ἔμασι, τὰ σύναξι, κάθιτι τὰ ρωτάει.

Πιδιά μ', ποιὸς ἔποφασίζεται περὶ γιὰ τὴν πατρίδα;

Τὶ λές, μωρ' καπετάν Γιαγκλῆ, τί λόγια συντυχαίνει;

Ἐμεῖς μπροστὰ θὰ φύγουμι, κι ἐσὺ γιὰ ἔλα πίσω.

Σὰν τ' ἄκουσ' καπετάν Γιαγκλῆς, πολὺ τὸν κακοφάνη·

10 σὰν τὸ πουλάκι πῆδισι' ποὺ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα.

Β

- Ἐσεῖς, πουλιά πετούμενα, πουλιά ἔπ' τὸ Ἅγιον Ὅρος,
μὴν εἶδατε τὸν Γιώργη μας, τὸν καπετάν Γιαγκλῆ μας;

- Ἐψὲς, προψὲς τὸν εἶδαμε ψηλὰ στὸν Χολομώντα,
μὲ τοὺς Βουλγάρους πάλευε, μαζὶ μὲ τὰ παιδιά του.

5 Χτυπούσανε τοὺς Βούλγαρους, τὰ ἄγρια θεριά,
ποὺ σφάζουν τὰ παιδάκια μας, τὰ ἄγρια σκυλιά.

Τοῦ Ἁρμεν Χούπτσιου

Ὁ Ἁρμεν ἢ Ἀρμενάκης Χούπτσιος ἦταν σλαβόφωνος ἀπὸ τὸ χωριὸ Βόλακα τῆς Δράμας. Ἀπὸ τὸ 1903 ἔγινε Μακεδονομάχος. Τὸν χρησιμοποιοῦσε συχνὰ γιὰ σύνδεσμο ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος. Συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατεδικάσθη σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ ἔκτακτο στρατοδικεῖο Θεσσαλονίκης καὶ ἀπηγγονίσθη στὴν κεντρικὴ πλατεία τῆς Δράμας στίς 14 Σεπτεμβρίου 1906³. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1957 ἔγιναν ἐπίσημα τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς του. Παρίσταντο στὴν τελετὴ ἐκπρόσωποι τῆς Κοινότητος Βόλακος, τῶν Μακεδονομάχων καὶ ἄλλων ὁργανώσεων.

1. Βλ. καὶ Γ. Μόδην, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 403. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950 σ. 321.

2. στίχος ἄτεχνος.

3. Βλ. καὶ Γ. Μόδην, ἔ. ἀ. σ. 396.

- Ἀκούσατε τί ἔγινε στήν ἀγορά τῆς Δράμας;¹
 Κρεμάσανε τὸν Ἄρμεν μας στήν ἀτιμὴ θηλιά².
 Τοῦρκοι τὸν ἐκρεμάσανε καὶ οἱ Ρωμιοὶ τὸν κλάψαν,
 καὶ θέλουν νὰ τὸν θάψουν, μὰ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀφήσαν³.
 5 Σὰν τ' ἄκουσε ὁ πατέρας του δῶρο τοὺς ἔδωσε,
 νὰ κάψουνε λαμπάδες γιὰ τὴν ἡμέρα του⁴.
 Σὰν τ' ἄκουσε ἡ γυναίκα του, στὰ μαῦρα ντύθηκε.
 Σὰν τ' ἄκουσε ἡ μητέρα του, μαχαίρια ζώστηκε,
 νὰ πάη νὰ πολεμήσῃ τὰ ἄπιστα σκυλιά⁵,
 10 νὰ πάρ' τὸ αἷμα πίσω, νὰ φάη τὴν Τουρκία⁶.

Κρητικές ρίμες

Οἱ Κρητικοὶ ριμαδόροι δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι στήν ἐξύμνηση τῶν Μακεδονομάχων. Μὲ τὸν τρόπο τους καὶ αὐτοὶ συνέθεσαν στιχουργήματα μὲ τὴ διάθεση ν' ἀπαθανατίσουν πατριῶτες τους, ποὺ πρόσφεραν τὴ ζωὴ τους στὸν ἀγώνα. Σὰ δείγμα δημοσιεύουμε τὸ παρακάτω τραγούδι, ποὺ ἀκούσαμε τὸ 1953 στὸ χωριὸ Τύλισο Μαλεβυζίου Κρήτης ἀπὸ χωρικούς⁷. Εἶναι σύνθεση κάποιου χωρικοῦ Κωνσταντινίδη καὶ ἔγινε ἀπὸ ἀφορμὴ τὸ θάνατο τοῦ Μιχάλη Κουβίδη ἢ Κουβιδάκη ποὺ ἔπεσε στὸ Μπιζάνι τῆς Ἡπείρου.

- Τύλισσος ξακουστὸ χωριὸ σ' ὅλο τὸ Μαλεβύζι,
 ἡ δόξα ἀδιάκοπη παντοῦ σὲ τριγυρίζει.
 Τσῆ μοίρας σοῦ ἔτανε γραφτὸ νὰ ἔχῃς τέτοια καμάρια
 καὶ κάθε μάνα ποὺ γεννᾷ νὰ βγάνη παλληκάρια.
 5 Ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ ἦσανε δοξασμένη
 καὶ μέσα εἰς τὰ σπλάχνα σου ἡ δόξα εἶναι θαμένη·
 τοῦ Ζερβουδάκη⁸ τ' ἀρχηγοῦ ἦσανε σὺ πατρίδα,
 ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴν Κρήτη μας τὴν πιὸ χρυσὴ σελίδα.

1. Τὸ κείμενο ποὺ μᾶς παρεδόθη γραπτὸ ἀπὸ τὸ Δραμινὸ φιλόλογο Ν. Α. Κωνσταντινίδη ἔχει τὸ περίεργο β' ἡμιστίχιο, «στῆς Δράμας τὴν ἀγόρα».

2. στίχος λειψός.

3. στίχος ἄμετρος.

4. στίχος λειψός.

5. στίχος λειψός.

6. στίχος λειψός.

7. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 1841 Β', σ. 175-177 (συλλογὴ Δ. Πετροπούλου, Κρήτη 1953).

8. Ὁπλαρχηγὸς ἀπὸ τὴν Τύλισσο.

- Ἔδω ἤπесε καὶ ὁ Ἡρακλῆς¹ τῇ Κρήτης τὸ λιοντάρι,
 10 ποὺ ἔτανα ζῆλος στὸ νησί τῆς Κρήτης τὸ καμάρι·
 δόξα μᾶς παρηγόρησε τὴν σημερινὴν ἡμέρα
 ἀδέρφια φίλους συγγενεῖς καὶ δύσμοιρη μητέρα
 ποὺ κλαίει τὸ λεβεντόπουλο, Μιχάλη Κουβιδάκη,
 ποὺ ἔπесен σὰν ἥρωας εἰς τὸ Μοναστηράκι²,
 15 κι ἡ δόξα τὸν στεφάνωσε μ' ἀμάραντα στεφάνια
 κι ἂν ἡ ψυχὴ του πέταξε ψηλὰ στὰ ἐπουράνια
 καὶ καμαρώνει μὲ χαρὰ ὅλο τὸ Μαλεβύζι,
 ὥστε νὰ στέκη ὁ οὐρανός, δάφνη θὰ τὸ στολίζει,
 κι ὅταν θὰ ν-ἔρθῃ ἡ ἀνοιξὴ καὶ λειώσουνε τὰ χιόνια
 20 καὶ γλυκοκελαδήσουνε τῆς Τύλισσος τ' ἀηδόνια,
 τραγούδια ποὺ νὰ ψάλλουνε χίλια στὸν Κουβιδάκη,
 ν' ἀκούσῃ τὴν ἀντιλαλιά ἔπὸ τὸ Μοναστηράκι·
 κι ἡ Τύλισσος αἰώνια θὰ τὸ ἔχη καύχισμά της,
 τὸ ὄνομά της ποὺ τιμοῦν τ' ἀτρόμητα παιδιὰ της.

Πολλὰ ἀκόμη τραγούδια ἔγιναν γιὰ Μακεδονομάχους, τὸν Κατεχάκη (Ρούβα), τὸν Γ. Δημόπουλο ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, τὸν Νταούτη, τὸν Φούντα, τὸν Παπαδράκο, τὸν Γ. Δικώνομο-Μακρῆ, τὸν καπετὰν Κορδίτσα, τὸν Δ. Κατσάμπα, τὸν Καραθάνο κ.ἄ. Δὲν εἶναι ὅμως ἀξιόλογες ποιητικὲς συνθέσεις, ἀλλ' ἀκαλαίσθητα συμπλήματα στίχων καὶ νομίσαμε ὅτι δὲν ἄξιζαν νὰ πάρουν θέσιν σὲ μιὰ ἐκλογή, ποὺ θέλει νὰ περιλάβῃ τραγούδια μὲ κάποια ἀξία δημοτικοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Στὰ τραγούδια ποὺ ἀναλύσαμε παραπάνω εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τῆς γλώσσας καὶ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ. Δὲν βρίσκουμε ὅμως σ' αὐτὰ συχνὰ στίχους μὲ τὴν ἀπλότητα, τὴ ζωντάνια καὶ τὴν ἐκφραστικὴ δύναμη τοῦ στίχου τοῦ γνήσιου κλέφτικου τραγουδιοῦ. Κακόζηλες καὶ ἀκαλαίσθητες ἀπομιμήσεις τὰ πολλὰ. Ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς ποὺ θέλει νὰ ὑμνήσῃ τοὺς ἥρωες τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα δὲν ζῇ στὴν ἐποχὴ τοῦ καθολικοῦ ξεσηκωμοῦ τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ, ὅπως ζοῦσε ὁ πρὶν ἀπὸ τὸ 1821 πρόγονός του, οὔτε ἔχει τὴν αὐθορμησίαν ἐκείνου στὴν κίνηση καὶ στὴ δράση. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος ἀνακατεῦνται στὴ σκέψη του μὲ γεγονότα τοῦ παρόντος, τὰ ὁποῖα ἐκφράζει μὲ γλωσσικὸ ὄργανο ὄχι ἀπόλυτα δικό του. Μὲ τὴν ἀπομίμηση ποιητικῶν τρόπων τοῦ κλέφτικου

1. Ἡρακλῆς Κокκινίδης, ὄπλαρχηγός, καθὼς μᾶς εἶπαν, ἀπὸ τὸ χωριὸ Κεραμούτσι τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου.

2. Ἵσως πρόκειται γιὰ τὸ Μοναστήρι, χωριὸ τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων.

τραγουδιοῦ τὰ Μακεδονικά τραγούδια καταντοῦν, πολλές φορές, ἀνούσια στιχοπλοκία, χωρίς ποιητικὴ ὁμορφιά.

Τὸ ἀξιοσημεῖωτο σ' ὅλη αὐτὴ τὴν προσπάθεια τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιστῆ εἶναι ὅτι αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ «βγάλῃ τραγούδι», γιὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τοὺς Μακεδονομάχους, ὅπως τοὺς βλέπει σὰν ἥρωικοὺς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν διστάζουν νὰ θυσιάσουν τὸ ὑπέρτατο ἀτομικὸ ἀγαθό, τὴ ζωὴ τους, γιὰ τὸ ὑπέρτατο κοινὸ ἀγαθό, τὴν ἐλευθερία. Ἡ θυσία τους αὐτὴ προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ καὶ εἶναι πηγὴ ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἐμπνευσή του χρησιμοποιεῖ ἔτοιμη γλώσσα καὶ ἔτοιμους ποιητικοὺς τρόπους μιᾶς ἄλλης ἥρωικῆς ἐποχῆς. Ἡ ὁμοιότητα στοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγώνα καὶ τῆς αὐτοθυσίας τῶν δύο ἐποχῶν διευκολύνει τὸ δανεισμὸ, ἀλλὰ τὸ δανεικό, καὶ στὴν καλύτερη περίπτωσι προσαρμολογῆς, προδίδει τὴν ὑπαρξή του.

Οἱ τύποι τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ, ποὺ περισσότερο χρησιμοποιοῦνται στὸ ὅμοιο τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, εἶναι «ὁ κλέφτης ποὺ πεθαίνει», «οἱ τελευταῖες στιγμές», «οἱ τελευταῖες παραγγελίες του», γιὰτὶ οἱ τύποι αὐτοί, σὰν ὕστερογενῆ δημιουργήματα τῆς κλέφτικης ἐποχῆς, εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ νοοτροπία, ἀποτελοῦν μέρος ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ἀπόθεμα τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιστῆ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα.

Ὑπὸ ὁποιαδήποτε μορφή καὶ ἂν παρουσιάζεται τὸ τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, εἴτε μὲ πρωτότυπα στοιχεῖα, εἴτε διατρεφόμενο μὲ ψιχία τῆς κλέφτικης ἐποχῆς, βρίσκεται σὲ πτώση, συγκριτικὰ μὲ τὸ κλέφτικο τραγούδι τῆς Τουρκοκρατίας· καὶ σὲ μεγαλύτερη πτώση ἀκόμη βρίσκεται τὸ ἥρωικὸ τραγούδι τῶν πολεμικῶν ἀγώνων τοῦ 1940 - 1944. Ἀλλάξαν οἱ ἐποχές, ἄλλαξαν καὶ τὰ τραγούδια.

ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Α

Ἀβδέλλα 346
 Ἅγιον Ὄρος 358
 Ἄγρας (Τέλλος) 325, 339, 340, 341, 342
 Ἀθήνα 328, 330, 334, 355, 357
 Αἰμιλιανός (ἐπίσκοπος Γρεβενῶν) 353
 Ἀλιάμπης 351
 Ἀναγνώστου Δημήτρης (διάκος) 353
 Ἀνασελίτσα 350
 Ἀρβανίτες 328
 Ἀριστοτέλης βλ. Ἄγρας
 Ἀρμεν ἢ Ἀρμενάκης Χούπτσιος 358, 359
 Ἀρχοντόπουλο (Γιάννης Νοταρᾶς) 330
 Ἀσπρόγεια 352

Β

Βάρδας 325, 343
 Βέροια 335
 Βλάντοβο 340
 Βλαχάκης Ἀντώνιος 345, 347
 Βλαχοκλεισούρα 327
 Βολάνης 351, 352
 Βούλγαροι πολλαχοῦ

Γ

Γαλατινὴ 350, 354
 Γαρέφης Κ. 325, 336, 337, 338
 Γεμνίνοβο 342
 Γέρμας (χωριό) 345, 348, 349, 354
 Γέρμας (καπετάνιος) 348, 349
 Γερογιάννη ἀδελφοί 357
 Γευγελῆ 337
 Γιαγκλῆς 356, 357, 358
 Γιαντισά 355 - 356
 Γιοβάνης 356
 Γιώργης Κρητικός 352, 353
 Γκούρας 345
 Γκόνος 355, 356
 Γουμένιτσα 355
 Γραδένιτσα 337
 Γρεβενά 328, 345

Δ

Δεσπότης 354
 Δημόπουλος Γ. 360
 Δήμος 333
 Διάκος 354
 Δικώνυμος - Μακρῆς Γ. 360
 Δουγιάμας 355
 Δροζίλοβο (σημ. Μεταμόρφωση) 341

Ε

Ἐβραῖοι 351, 354
 Ἐθνικὴ Ἐταιρεία 324, 335

Ζ

Ζαρκάδας 335, 336
 Ζερβουδάκης 359
 Ζέρμας Γιαννούλης 354
 Ζιάκας 344, 345, 346, 348

Η

Ἡπειρος 330, 359

Ι

Ἱεροπηγὴ Καστοριάς 350

Κ

Καϊλάρια 335
 Καλογραῖας Βουνό 349
 Καραθάνος 360
 Καρατάσος 337, 338, 339
 Καρατζόβα 335, 346
 Καστανόφυτο 347
 Καστανοχώρια 343, 345
 Καστοριά 326, 327, 328, 330, 332, 343, 347, 351
 Κατεχάκης 360
 Κατσάμπας Δ. 360
 Κλειςούρα 327
 Κοντσικό βλ. Γαλατινὴ

Κορδίτσα 360
Κοροπούλης 349, 350
Κουβίδης ή Κουβιδάκης 359, 360
Κρήτη 343, 349, 359

Λ

Λαζαρίδης βλ. Αϊμιλιανός
Λάζος Δουγιάμας 355
Λέχοβο 345, 346, 352
Λιμπίνοβο 354
Λίτσα 347, 348
Λόσνιτσα (σημ. Γέρμας) 344
Λούκας 337, 338, 339, 347,

Μ

Μακεδονία πολλαχού
Μαλεβύζι Κρήτης 359
Μάνδρα Έλευσίνος 349
Μελᾶς Παῦλος πολλαχού
Μίγγας Άντώνης 340, 341, 342
Μικεζᾶς (Μίκης Ζέζας) 332
Μηλιᾶς Πηλίου 336
Μήτηραινα 334
Μήτρος Βλάχος 326
Μήτρος (Δουγιάμας) 355
Μητρούσης (Καπετάν) 356, 357
Μοναστηράκι 360
Μοναστήριον 326, 343
Μορίχοβο 335, 337, 338, 344, 346
Μουρίκι 344
Μπαστής Χρήστος 345, 346
Μπιζάνι 359
Μπίμπας Στέργιος 352
Μπιτόλια βλ. Μοναστήριον
Μποταίτης Μήτρος 334
Μπρούφας Άθανάσιος 325, 335, 336

Ν

Νάουσα 340
Ναούμης 350
Νοταρᾶς Γιάννης βλ. και Άρχοντόπου-
λο 329
Νταβέλης 350, 351
Νταούτης 360

Ο

Όλυμπος 332, 335
Όντρα 351
Όξυᾶ 344
Όσνιτσα βλ. Όσνίτσανη
Όσνίτσανη 347, 348

Π

Παλαμᾶς Κ. 334
Παλιοχώρι Πτολεμαῖδος 344, 345
Παναγιά Λιμνίτσα 335
Παπαδήμας 345, 346
Παπαδράκος 360
Παῦλαινα 334
Περιστέρι 335
Πετροπουλάκης 347
Πηγαδίτσα 354
Πλιάτσικας 333
Πτολεμαῖς 335

Ρ

Ραδοσίνιτσα (σημ. Μέγαρον) 345
Ρούδιανη βλ. Ρούδιον
Ρούδιον 327
Ρουμάνοι 340

Σ

Σειμένης ή Σειμενᾶκης 352
Σέλιτσα 347
Σέρραι 356
Σιαπέρας 346
Σιάτιστα 332 350
Σκρᾶ 355
Σνίχοβον 353
Στάτιστα 326
Στενάρης 355
Στρέμπενο 352

Τ

Τάκης 335
Τέλλος Άγρας βλ. Άγρας
Τέχοβο (σημ. Καρυδιά) 341

Τίκες 335, 336	Φασούλας 353
Τούρκοι πολλαχού	Φλάμπουρας 345
Τράϊκος (Δουμάγιας) 355	Φλώρινα 350
Τρίκαλα Κορινθίας 329	Φούντας 360
Τσακαλάρωφ 353	Φούφας (Παπαδάς) 325, 344, 345
Τσόντος Χαράλαμπος ή Τσοντολάμπης 343	X
Τσοτάκος 349	Χαντούρης Μιχάλης 340
Τύλισος Μαλεβυζίου 359	Χασάπης 340
Τώνης βλ. Μίγγας 'Αντώνης	Χρυσόστομος (μητροπολίτης Δράμας) 358

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser dieser Studie veröffentlicht 56 Liedertexte, in denen die Vaterlandsliebe der griechischen Kämpfer gelobt wird.

In einer kurzen Einleitung untersucht er den Wert dieser Lieder und stellt fest, daß die meisten davon Nachahmungen von Volksliedern einer anderen Epoche sind, nämlich aus der Zeit der Türkenherrschaft in Griechenland. Von jenen sind die Motive und manchmal sogar die Ausdrücke entliehen, wie es in Volksliedern oft vorkommt. Trotz dieser Nachahmungen verdienen es diese Texte, analysiert zu werden, denn sie zeigen, daß das Volk sich verpflichtet fühlte, seine Helden in Liedern zu ehren.

Nach dieser Einleitung veröffentlicht er die Texte mit historischen Kommentaren.

Einigen der Texte sind die Melodien beigelegt, die von dem Musiker Spyros Peristeris aufgezeichnet wurden.